

UNIVERZA V NOVI GORICI
FAKULTETA ZA HUMANISTIKO

**PODOBE PROSTORA V KOSMAČEVIH TOLMINSKIH
NOVELAH**

DIPLOMSKO DELO

Marinka Velikonja

Mentorica: doc. dr. Katja Mihurko Poniž

Nova Gorica, 2011

NASLOV

Podobe prostora v Kosmačevih tolminskih novelah

IZVLEČEK

V diplomski nalogi so analizirane podobe prostora v Kosmačevih novelah Pot v Tolmin (1953), Sreča (1936), V gaju (1959), Tantadruj (1959), Očka Orel (1946) in Tistega lepega dne (1938). Dogajalni prostor je umeščen v vas kot središče dogajanja, z vsemi značilnostmi, ki ta kraj opredeljujejo. Vaško življenje je prikazano preko zgodb bogatih in revnih domačij, boja Kosmačevih protagonistov za obstanek, njihovega iskanja sreče in tolažbe v tujini ter ponovnega vračanja v domače okolje. Med zaprtimi prostori so obravnavani domača kuhinja, soba pri Modrijanu, Podkoritarjeva gostilna, nevestin dom in cerkev. Odprti prostori so vezani na poetičen opis narave in pisateljeve doline z reko, sejem je predstavljen kot prostor druženja, hrepenjenja, vrt kot kraj spomina na pokojno mater in vaščane. Pokopališče pa ni samo prostor žalovanja, ampak tudi razočaranja. Tantadruju je celo pribežališče. V delu je izpostavljeno razmerje oseb do prostora in razložena je simbolika, vezana na prostor.

KLJUČNE BESEDE

Ciril Kosmač, prostor, vas, dolina ob reki Idrijci, narava, zaprti prostori.

TITLE

Images of place in Kosmač's short stories about the Tolmin region

ABSTRACT

The thesis analyses the images of place in Kosmač's short stories *Way to Tolmin* (Pot v Tolmin 1953), *Happiness* (Sreča 1936), *In Grove* (V gaju 1959), *Tantadruj* (1959), *Daddy Orel* (Očka Orel 1946) and *That lovely Day* (Tistega lepega dne 1938). The center of the action is a village life with all the characteristics defining the place. Village life is depicted through the stories of wealthy and poor homesteads, the fight of Kosmač's protagonists to survive, their seeking fortune and consolidation abroad and their returning to the home place. As for the enclosed places, the thesis analyses the home kitchen, the room at Modrijan's house, Podkoritar's pub, the bride's home and the church. Open places are related to a poetical description of nature and the author's valley together with the river, the fair is illustrated as the place of socializing and longing, the garden as the place of memory of the deceased mother and the village people. The cemetery is not only the area of mourning but also the area of disappointment. But to *Tantadruj*, the cemetery represents even a sanctuary. The thesis stresses the relationship of characters to the place and explains its symbolism.

KEY WORDS

Ciril Kosmač, place, village, the valley by the river Idrijca, nature, enclosed places.

KAZALO

1	UVOD	1
1.1	Glavni cilj diplomskega dela.....	2
1.2	Metodologija	3
2	CIRIL KOSMAČ – ŽIVLJENJE IN DELO	4
3	KOSMAČEVA DOLINA V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA	6
3.1	Slap ob Idrijci.....	8
3.2	Reka Idrijca	9
4	PODOBE PROSTORA V KOSMAČEVIH NOVELAH	11
4.1	Vas.....	11
4.1.1	Zaprti prostori.....	17
4.1.2	Odpri prostori	22
4.2	Mesto.....	31
4.3	Kronotop	31
4.4	Razmerje literarnih oseb do prostora	34
4.5	Simbolika v prostoru	37
5	BESEDIŠČE	44
6	SKLEP.....	49
	VIRI IN LITERATURA	51

1 UVOD

Dogajalni prostor večine Kosmačevih novel je postavljen na Tolminsko, točneje v ozko dolino ob Idrijci. Ciril Kosmač je bil na ta prostor, ki se stiska med Šentviško planoto na eni strani in Banjško planoto ter Trnovskim gozdom na drugi, močno navezan. Navezan pa je bil tudi na ljudi, ki so tam živeli. Tudi ko je bil daleč od doma, se je v spominih vračal v ta svet. Helga Glušič je zapisala, da je Kosmač »občasno obiskoval domačo dolino, ki je ves čas ostala edini izvir njegovega pravega življenja – umetniškega ustvarjanja« (Glušič 1975: 24). V petnajstletni odsotnosti od doma ga je oče v pismih zalagal z novicami iz domačega okolja. Oče je bil tudi tisti, ki ga je prvi opozoril, da bi bilo o vsem tem potrebno pisati, saj bi bila velika škoda, če bi izročilo prednikov šlo v pozabo. V *Poti v Tolmin* ga prepričuje: »No, vidiš, ali ni škoda, da v naši dolini ni nobenega pisatelja ... Sicer pa, kdo ve? Nemara se bo rodil? ... Ali pa se je že?« (Kosmač 1999: 89). Oče večkrat poudari, da je ta svet lep, toda reven. Sinu položi na srce, da bo čudak, če se ne bo rešil te grape, zato ga pelje v Tolmin.

Življenje v dolini ob Idrijci ljudem ni prizanašalo, nekatere je celo utesnjevalo in to je pisatelj prikazal tudi v svojih delih. Njegovi protagonisti so odšli iskat svojo srečo, tolažbo in pozabo v tuji svet, vendar so se znova razočarani vračali v svojo dolino. (Tinka iz *Sreče*, teta iz *Očka Orla*, nesrečna Oti iz *Poti v Tolmin*). Tudi tujina jim ni nudila tistega, kar v svoji revni tolminski zemlji niso našli. Da je bil ta svet res reven, priča tudi začudenje nemškega častnika, kako je Obrekarju (*Očka Orel*) uspelo izvrtati toliko denarja iz »te piškave grape«. Pri Kosmaču je razviden realističen tok opisovanja, ki nas pripelje v tolminsko pokrajino, polno vaških posebnosti. Tantadruj, Rusipatacis, Enaka palica so junaki, o katerih mu je pripovedovala mati. »Mati je bila razgledana ženska, veliko je brala, tudi zato, ker je bila bolehnna, vedela je mnogo zgodb o ljudeh iz domače doline in okolice. Bila je čustvena in občutljiva žena, ki je spoštovala obzirne človeške odnose, etično močna, verna, samoopovedujoča in stvarna« (Glušič 1975: 20). Tudi teta je imela vpliv nanj. Bila je načitana, imela je čudovit spomin za jezik, saj je uporabljala iz knjig cele stavke, ki si jih je zapomnila.

Diplomsko delo bo poskus predstavitve prostora, umeščenega v tolminski svet. Pisateljevo močno navezanost na ta prostor bom predstavila v razčlenitvi dogajalne umeščenosti v vas, kot središče dogajanja, z vsemi značilnostmi, ki ta prostor opredeljujejo. Vaško življenje bo prikazano preko zgodb bogatih in revnih domačij, kmečkega življenja, ki je tesno povezano z naravo, boja Kosmačevih protagonistov za obstanek, njihovo pogosto iskanje sreče, tolažbe in pozabe v tujem svetu ter ponovnega vračanja v vaško okolje.

Podobe prostora bodo obravnavane v dveh razdelkih. Med zaprtimi se pojavljajo domača kuhinja, ki ni samo dogajalni prostor, ampak tudi prostor spominov, soba pri Modrijanu, kjer se odvija gostija po poroki, Podkoritarjeva gostilna, središče vaškega življenja, nevestin dom, hiša praznovanja, veselja, uživanja, cerkev, ki ni samo prostor spokojnosti, ampak tudi prostor nedolžnega spogledovanja, hrepenenja.

Odprti prostori so vezani na poetičen opis narave, doline, skozi katero hrumi Idrijca, ki loči pripovedovalčev dom od ostale vasi. Kljub temu da je imel dolino rad, se mu je zazdela enkrat samkrat tuja, ko odhaja z očetom v Tolmin. Nad njim visi teža bremena o zaključku šolanja, zato so dvomi o tem povezani s sprejemanjem prostora v tistem trenutku. Vrt nima simbolnega pomena, pač pa je kraj spomina na pokojno mater, na vaščane. Semenj je zbirališče starih in mladih. Ni samo prostor hrepenenja, ampak tudi prostor druženja, izpolnitve želja. Za Tantadruja je pokopališče kraj razočaranja, neizpolnitve želje. V nalogi bodo prikazani primeri kronotopa, kjer se prepletata prostor in čas. To je razvidno pri opisu doline, na poti v Tolmin, kjer se odvija celotno dogajanje.

V diplomskem delu bo izpostavljeno razmerje literarnih oseb do prostora in njihovo ravnanje v odločilnih trenutkih. Razložena bo simbolika, ki je vezana na prostor, prav tako besedišče, ki se nanaša na prostor.

1.1 Glavni cilj diplomskega dela

Glavni cilj diplomskega dela bo analizirati v Kosmačevem opusu podobe prostora in določiti njihovo specifiko. Besedila, v katerih so izpostavljene podobe prostora in jih bom raziskovala v diplomski nalogi so: *Pot v Tolmin*, *Sreča*, *V gaju*, *Tantadruj*, *Očka Orel* in *Tistega lepega dne*.

1.2 Metodologija

Pri izdelavi diplomskega dela bom analizirala in interpretirala podobe prostora v besedilih.. Uporabila bom tudi metodo tesnega branja (close reading) in delno biografsko metodo.

Tesno branje v literarni kritiki označuje natančno interpretacijo kratkih odlomkov v besedilu. Takšno branje daje velik poudarek podrobnostim, zlasti posameznim besedam, sintaksi in vrstnemu redu, po katerem se povedi in ideje med branjem razvijajo. Tehniko sta uvedla v angleščini I. A. Richards in njegov študent William Empson. To je danes eden izmed temeljnih pristopov v literarni vedi. Tesno branje je včasih poimenovano tudi »explication de texte«, kot v francoščini označujejo podoben način interpretacije besedila. V francosko literaturo je to metodo uvedel Gustave Lanson.

2 CIRIL KOSMAČ – ŽIVLJENJE IN DELO

Rodil se je 28. septembra 1910 v Bukovci na Slapu ob Idrijci kot drugi otrok. Mati je bila šivilja, oče kmet, toda izredno razgledan. Bil je organist in pevovodja, pisatelj pa edini v družini brez posluha, kar je tudi vseskozi obžaloval. Doma so živeli skromno, a so vseeno omogočili vedoželjnemu Cirilu šolanje na trgovski šoli v Gorici. Njegov še živeči mlajši brat Vladko ve povedati, »da je tamkajšnji profesor rekel, da ima nagubane možgane, kar je pomenilo, da je izredno brihten. Nekoč so očetu v šoli rekli, da dober govornik ne bo nikoli, pisal pa bo«. Oče ga je spodbujal, da bi bilo dobro, če bi tudi o njihovi dolini kdo pisal. Zaradi pomanjkanja se je vrnil domov in nadaljeval šolanje na klasični gimnaziji v Tolminu. Komaj devetnajstletnega so zaprli najprej v koprsko kaznilnico, nato pa v zloglasno rimsko ječo Regina Coeli in obtožili za sodelovanje v protifašistični organizaciji TIGR. Na tržaškem procesu 1930. leta je bil zaradi mladoletnosti izpuščen, toda pod stalnim policijskim nadzorom. Po letu dni je prebegnil v Jugoslavijo in tedaj se je začela njegova pisateljska pot. Po sedmih letih bivanja v Ljubljani, kjer se je učil tujih jezikov, je dobil francosko štipendijo in odšel v Pariz. Tam ga je ujela druga svetovna vojna. 1942. leta je preko Španije in Portugalske odšel v London in tam delal na BBC. Proti koncu vojne je odpotoval z zavezniki preko Egipta v Bari, nato pa se je vrnil na osvobojeno ozemlje v Belo krajino. Urejal je Slovenskega poročevalca od 1944 do 1946. leta. Takrat so ga vrgli iz službe, ker so ga obsodili, da je angleški vohun. V Italiji so ga preganjali, ker je bil zaveden Slovenec, partijskemu totalitarizmu pa je bil sumljiv, ker je kar nekaj časa preživel na tujem in govoril več tujih jezikov. Josip Vidmar je posređoval, da ga niso zaprli.

Nekaj časa je bil urednik revije *Tovariš*, nato dramaturg Triglav filma, dokler ni postal svoboden književnik. Preselil se je v Portorož in tam živel do smrti. Umril je 28. januarja 1980 v Ljubljani. Pokopan je želel biti na Ročah ob svoji materi.

Prvi krajši sestavek *Božična noč v ječi* je objavil že 1931. leta v reviji *Naš rod*. Ciril Kosmač ni veliko napisal, vseh njegovih del je dvanajst, toda vsa so dodelana, veliko skrb je posvečal jeziku.

Ciril Kosmač je mojster novele. V njej zaživijo resnični junaki iz njegove doline. Te junake je tako natančno opisal, da bi jih domači prepoznali, četudi bi jim spremenil spol.

Prva knjiga, zbirka predvojnih novel, ki je izšla 1946. leta, nosi naslov *Sreča in kruh*. Druga zbirka novel je izšla pod naslovom *Iz moje doline*. Edini roman *Pomladni dan* je izdal leta 1950. Napisal je scenarij za prvi slovenski celovečerni film *Na svoji zemlji*, ki so ga posneli 1949. leta. Po njegovih delih so bili posneti še filmi: *Tistega lepega dne*, *Balada o trobenti in oblaku in Tantadruj*.

Ciril Kosmač je začel pisati že sredi tridesetih let. Takrat je v slovenskem pripovedništvu prevladoval socialni realizem, kateremu se je tudi sam priključil s svojimi novelami. V središču dogajanja so preprosti kmečki ljudje, bajtarji pa tudi posebneži, katere je predstavil v čimbolj tragični verziji. Dogajanje je postavljeno v čas okoli prve svetovne vojne in čas fašistične okupacije Primorske. Kosmaču pomeni »mali človek, kmečki proletarec najvišjo vrednoto s svojo žejo po življenjski sreči, čeprav ga zavaja največkrat v nepreračunljiva dejanja in v pogubo. Za socialni realizem je značilno to, da Kosmač junake in njihove življenjske zgodbe diskretno povezuje s socialno in nacionalno problematiko – nasprotje junakom, malim kmečkim posebnežem, je tuja meščanska družba in zlasti država« (Kos 1987: 338).

Njegova dela so prevedena v šestnajst jezikov, celo v albanščino, arabščino, malteški jezik in kitajščino.

Prejel je najvišjo državno nagrado AVNOJ-a, Prešernovo nagrado za scenarij *Na svoji zemlji*, deset dni po smrti pa Prešernovo nagrado za življenjsko delo.

3 KOSMAČEVA DOLINA V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Za osvetlitev nekaterih dogodkov iz pisateljevih novel je potrebno podati nekaj podatkov iz časa italijanske okupacije Primorske. Po podpisanem premirju med Avstro – Ogrsko in Italijo 1918 so avstrijski vojaki začeli zapuščati Tolminsko. Nasledila jih je italijanska oblast in zasedla Tolmin. 12. novembra 1920 je bila med Italijo in takratno Jugoslavijo podpisana rapalska pogodba in Slap ob Idrijci je bil tako kot ostala Primorska leta 1921 priključen Italiji. V *Sreči* pripovedovalec še omenja slovenskega učitelja, ki Tinko zaradi razposajenosti večkrat okara. 1923. leta pa je prišlo do Gentilejeve reforme šolstva. Slovenščina kot učni jezik je bila ukinjena in vsi predmeti so se poučevali v italijanščini. Slovenske učitelje so zamenjali z italijanskimi, ki niso znali niti besede slovensko. Tako naj bi že otroke začeli potujčevati.

Ko je pisatelj nadaljeval šolanje v Gorici, mu je ostala v spominu profesorjeva filozofska razlaga o sreči, ko pravi, »da je za slovenske barbabe sreča to, da jih je kulturna država s tolikimi žrtvami rešila izpod barbarskega avstrijskega jarma« (Kosmač 1995: 65). Slovenski jezik se je ohranjal samo v cerkvi, toda še tam so bile nekatere pesmi prepovedane. Kobilčar (*Tistega lepega dne*) se zdrzne, ko se zave, da igra prepovedano pesem »in cesarska himna je odplavala in stokajoč umrla v vsej svoji mogočnosti« (Kosmač 1995: 50). Zaveden primorski narod pa ima tudi maloštevilne izobčence, ki jih pripovedovalec na svoj hudomušen način osmeši. Med njimi so tudi Ludvikovi bratje Zanut, Modest in Nande, ki je bil »caposquadra«. »Njegovi bratje pa so bili v prazničnem fašističnem kroju, v škornjih in kapah, ki so jim po strani čepele na debelih glavah« (Kosmač 1995: 44).

Na Slapu ob Idrijci so že leta 1905 ustanovili pevsko in bralno društvo Bodočnost. V njem so delovali čitalnica, dramski krožek in pevski zbor. Svoje prostore je društvo imelo v sobi gostilne Na vsadu, ki jo je imel v najemu pisateljev oče Franc Kosmač. Vodil je tudi mešani pevski zbor in bil organist ter pevovodja cerkvenega pevskega zbora v Dolenji Trebuši. V tej hiši, ki je stala na začetku vasi ob odcepu ceste k mostu čez Idrijco, se je rodil pisatelj. Kasneje so se preselili v Bukovco, kjer je bil dom starih staršev. Ker domačija stoji na samem, na levem bregu Idrijce, je bilo delovanje ilegalnega pevskega

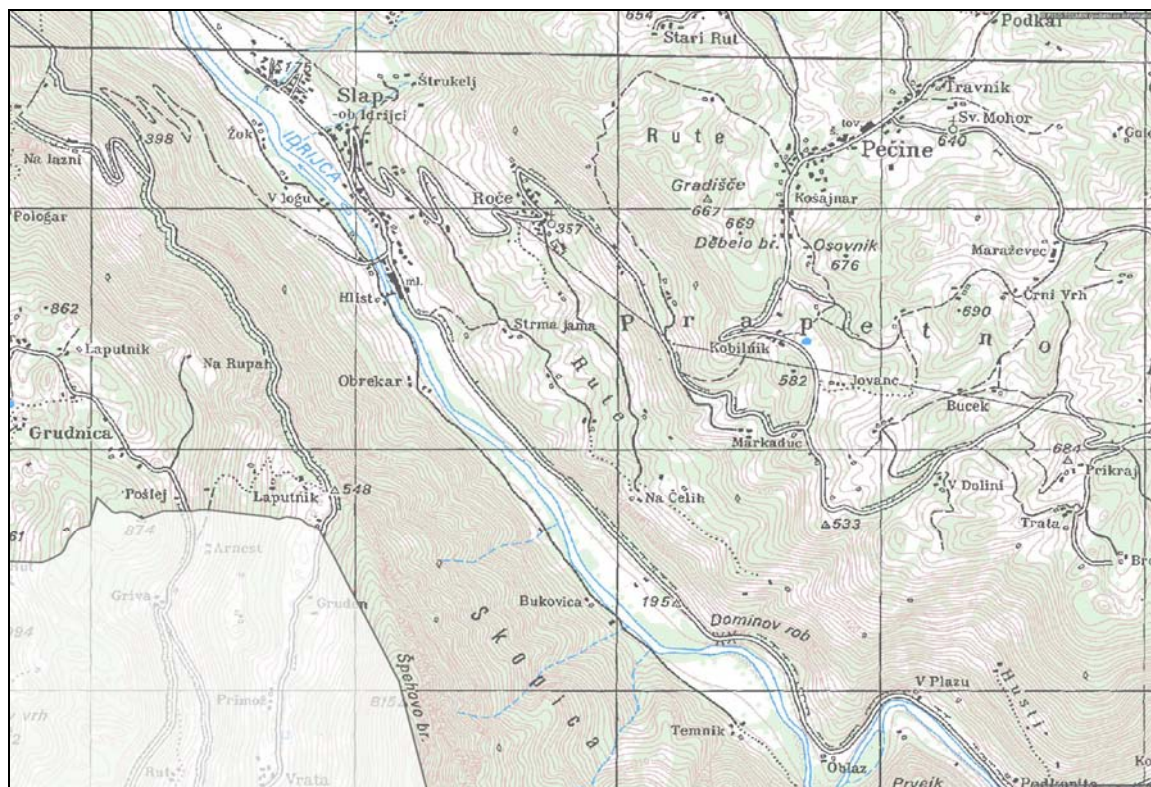
društva na varnem. Ko je ob začetku prve svetovne vojne vas zasegla avstrijska vojska, je bilo delovanje društva prekinjeno.

Pod Italijo pa je nadaljevalo s kulturnim delom še sedem let. 1927. leta pa je bilo bralno in pevsko društvo dokončno ukinjeno. Knjige iz čitalnice jim je uspelo rešiti. Nekaj so jih razdelili med vaščane, druge pa so skrili in jih kasneje izposojali. Člani pevskega zbora so nadaljevali s svojim petjem v cerkvenem pevskem zboru v Dolenji Trebuši. Tam so naštudirali celo latinsko mašo.

Pisateljev oče je nadaljeval z glasbeno angažiranostjo. Po razpadu društva je ustanovil skriven slovenski pevski zbor, ki je bil številčno manjši, saj je štel le deset pevcev. Ti so se zbirali enkrat tedensko pri Kosmačevih. Oče jih je spremljal na harmonij. V zboru sta prepevala tudi pisateljev brat in sestra, note pa je največkrat prepisoval prav pisatelj, in to cele partiture, če je bil seveda doma. Imel je namreč lepo pisavo. Tu so ob petrolejki prepevali domovinske in ljubezenske pesmi in poskrbeli, da slovenske narodne pesmi niso utonile v pozabo. To narodno zavednost in upornišvo tolminskega človeka je opisal v novelah *Tistega lepega dne* in *Očka Orel*. Kako je vas sprejemala vojake soške fronte pa v romanu *Pomladni dan*.

Tolminski kraji so nenehno menjali gospodarje. Takoj po kapitulaciji Italije so jih nasledili Nemci. Pisatelja takrat ni bilo več na Slapu, saj je prebegnil čez mejo že 1931. leta. Kako se je vas upirala nemškemu okupatorju in pomagala partizanom, je razvidno iz tetine pripovedi: »Dolgo sta modrovala ... In drugo soboto sta šla oba na Oblakov vrh po spomladanske prašičke. In nista šla prazna. Nesla sta koruzne moke, fižola in še druge drobnarije...Za zamenjavo, kakor sta rekla« (Kosmač 1995: 107). Pisatelj jo je pohvalil, da so dobro delali. Toda na žalost mnogi niso dočakali svobode. Konec maja 1944. leta so Nemci in domobranci obkolili pisateljovo domačijo na Slapu in aretirali očeta ter dve sestri. Oče se iz nemškega taborišča ni nikoli vrnil.

Slika 1: Dogajalni prostor v Kosmačevih tolminskih novelah

Vir: <http://www.geoprostor.net/piso>

3.1 Slap ob Idrijci

Kraj leži 12 kilometrov jugovzhodno od Tolmina, upravnega središča občine, razpotegnjen v dolžini sedmih kilometrov v smeri proti Idriji. Naselje sestavljajo zaselek Potoki in samotne domačije na obeh bregovih reke Idrijce, strnjeno vaško jedro pa je pomaknjeno v prisojno vznožje Šentviške planote. Tu se v reko Idrijco izpod vznožja obeh planot izliva več potokov in studencev, zato je bilo nekoč v vasi veliko žag in mlinov. Ime je dobil po slapu, ki je padal z Vrat v dolino reke Idrijce in se je z leti izsušil.

Vas je prvič omenjena v urbariju iz leta 1337 kot "Villa de Slapo". Kot znamenitost kraja je iz antičnih časov ohranjen del obrambnega okopa gradišča. V vasi najdemo tudi štiri kraške jame v Žlebeh. Dve med njimi sta vodni, dve pa suhi. Na Slapu ob Idrijci se je rodil pisatelj Ciril Kosmač. Njegova rojstna hiša se nahaja na levem bregu Idrijce v predelu, poimenovanem Bukovca, od središča vasi oddaljenem dvajset minut hoje. Po pisatelju se imenuje vaški kulturni dom. Vsako leto tretjo soboto v maju poteka preko Slapa pohod po

Kosmačevi učni poti. Danes šteje vas okrog 250 prebivalcev, pod italijansko okupacijo pa jih bilo skoraj dvakrat več.

3.2 Reka Idrijca

Idrijca spada poleg Soče in Kolpe med najčistejše in najlepše reke v Sloveniji. Slovi tudi po neokrnjenosti naravnega okolja. Je najdaljši levi pritok reke Soče. S svojimi pritoki je močno razčlenila idrijsko hribovje in severno stran Trnovskega gozda. Zato lahko krivimo idrijski prelom. V zgornjem toku, ki je težje dostopen in poln strug, tolmunov, balvanov ter spolzkih brežin, teče reka po zaščitem krajinskem parku. Ta predel se nahaja v idrijski občini. Nekaj kilometrov niže se ji priključi prvi desni pritok Belca, kasneje do izliva še Zala, Cerknica in Bača. Na levi strani se med večjimi pritoki izlivajo vanjo Nikova, Kanomljica in Trebuščica.

Največja znamenitost krajinskega parka je sifonsko Divje jezero, ki ni še do konca raziskano. Potapljači so se že spustili 160 metrov v globino. Kadar je vodostaj normalen, se Divje jezero izliva v Idrijco po Jezernici, najkrajši slovenski reki. Ob hujših nalivih pa ta reka zamenja smer toka in Idrijca s svojimi vodami napaja jezero.

Na Idrijci se nahajajo vodne pregrade, imenovane klavže, ki so služile za splavilo lesa. Ta les so uporabljali kot podporne stebre v idrijskem rudniku živega srebra. Reka teče mimo večjih krajev Idrije, Spodnje Idrije, do Mosta na Soči, kjer se izlije v Sočo. Od Spodnje Idrije odlaga mnogo proda, tako da se ob reki nahajajo številna prodišča. Od vasi Stopnik teče dalje v tolminski občini.

Pod vasjo Dolenja Trebuša se ji pridruži zadnji pritok z leve strani Trebuščica. Proti Slapu ob Idrijci se njen rečni tok umiri, reka se razlije, struga postane širša, voda je plitvejša. Ozka dolina, ki je poraščena z gozdom do struge reke, se na nekaterih predelih toliko razširi, da je ob reki nekaj njiv, sicer so le travniki in pašniki. Ob močnih nalivih pomladi, predvsem pa jeseni, reka pogosto prestopi bregove in poplavlja obdelana polja. V kraju Idrija pri Bači se nad njenim sotočjem z Bačo, to je z zadnjim pritokom z leve strani, dviguje okrog 260 metrov dolg viadukt. V Mostu na Soči začne zastajati v tamkajšnje jezero in tu se njena pot konča, saj se izlije v Sočo. Ta zadnji odsek reke, poln rečnih

okljukov, zavojev, brzic, tolmunov in pogostih vrincev je našel prostor v Kosmačevih novelah.

Na pomlad se reka hitro segreje. Ker je hudourniškega značaja, voda po deževju kmalu odteče. Nastanejo številni tolmeni z ribami, zato je privlačna tudi za športni ribolov. Predvsem tuji ribiči imajo največje veselje s soško postrvjo. Vendar je zaradi vsebnosti organskega živega srebra omejena uporaba teh rib. Zaradi pogostega nizkega vodostaja reke je v njej prepovedano čolnarjenje.

Poleti se voda pogosto segreje do 22 stopinj, v njej najdejo ohladitev številni kopalci, živo srebro pa zanje ne predstavlja nevarnosti. Prebivalci vedo povedati, da so Idrijci nekoč pripisovali zdravilnost, saj naj bi njena voda celila rane. Da pa je resnično čista, dokazujejo raki in vedno številčnejše vidre. Idrijca je uvrščena na seznam zavarovane kulturne dediščine Natura 2000 tudi zaradi flore, predvsem rastišča lepega čveljca in že zgoraj naštete favne.

Besede so razložene iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ).

balvan – večja osamljena skala, ki jo je ledenik prinesel od drugod

porečje – geogr. ozemlje, s katerega odteka voda v isto reko

sotočje – kraj, kjer se stekata reki, potoka

sifon – geogr. z vodo do stropa zalit del rova kraške jame

4 PODOBE PROSTORA V KOSMAČEVIH NOVELAH

4.1 Vas

V novelah, na katere sem se v diplomski nalogi osredinila, je dogajalni prostor »daleč zunaj urbaniziranega sveta, v odmaknjenem dolinsko-gorskem kmečkem okolju in ki v sebi še zmeraj skladno združuje dve tradicionalni značilnosti: zemljepisno določenost, izdelano ne le v širšem pokrajinskem reliefnem zarisu, temveč vse do mnogih resničnih krajinskih podrobnosti – zraven take realistične prostorske oprijemljivosti pa je nenehoma na delu bolj ali manj očitno mitiziranje prikazane pokrajine« (Paternu 1993: 94). To da je bil pisatelj dalj časa odsoten s Tolminskega, nikakor ni vplivalo, da si tega sveta ne bi priklical v svojo zavest in o njem pisal, pač pa je oddaljenost še bolj poglobila njegovo navezanost na prostor ob Idrijci. Oče mu vedno na koncu pisem sporoča vaško kroniko. Torej je pripovedovalec v tujini, daleč od doma, seznanjen z usodami ljudi, in v mislih z njimi povezan, čeprav se do njih osebno ne opredeli. Na tujem še toliko bolj občuti, koliko mu v resnici ta košček domačega sveta pomeni. Zato je poetičen pri opisih narave, realističen pa ostaja pri opisu oseb. Njihova ravnanja, razmišljanja in čustvovanja so pomembna za pravilno razumevanje prostora, v katerem živijo. Ponekod pripovedovalec ne daje posebne pozornosti opisovanju prostora kot dogajalnemu kraju, temveč se osredini na ljudi, ki v tem prostoru bivajo in ga oživljajo. To pa seveda ne velja za opise narave, doline.

Vaški prostor je prostor preprostosti. Dogodke (smrt, rojstvo ...) sprejemajo kot nekaj naravnega, vsakdanjega, samoumevnega. Ne razglabljajo o svojih težavah. Ne jočejo nad svojo bolečino. Svoje sreče ne oznanjajo na glas. Pripovedovalec se spominja, da se v njihovi vasi »niso nikdar prida ukvarjali s srečo. Če so hrepeneli po njej, so hrepeneli skrivaj, javno in glasno o tem niso govorili« (Kosmač 1995: 60).

Življenje na vasi je prikazano preko zgodb bogatih in revnih domačij. Kako je domačija odvisna od dobrega gospodarja, je razvidno iz Ravnice (*Pot v Tolmin*). Dokler je gospodaril stari Ravničar, ki je bil »udarjen po pameti« (Kosmač 1995: 21), je domačija cvetela, saj je bil iznajdljiv, delaven in napreden gospodar, obseden z vsemi možnimi novotarijami. Skrbi za napredek svoje domačije. Vas je zaprepaščena, ko se okoli leta

1880 pripelje s kolesom. »Do takrat v tej dolini še živa duša ni bila videla kolesa, pa tudi verjela ni, da bi se človek lahko tako vozil« (Kosmač 1995: 19). Po njegovi smrti zagospodari žena, ki na domačiji prepreči razvoj, saj zapre delavnico, gostilno, uniči vse naprave, zažge knjige in začne kmetovati po starem. Do bivalnega prostora, do lastnega posestva, ravna neodgovorno. Prepreči sinu Tonetu, da bi se poročil z ljubljeno Oti, ki izhaja iz revne Kraljičkove bajte brez lastne zemlje. »Prav lahko jo zaviješ v tisto rjuho zemlje, ki jo ima, ter vse skupaj stisneš pod pazduho in odneseš« (Kosmač 1995: 22). Prostor tu ni mišljen kot dogajalni, ampak je enačen z zemeljsko prstjo. Med ljudmi na vasi je veljalo nenapisano pravilo, da se revni in bogati ne bi ženili med seboj. Ravničarjev Tone in Oti ne odideta iz domače vasi, pripovedovalec to možnost ponudi, vendar ga oče zavrne, da sta bila preveč zaslepljena z ljubeznijo in nista videla te rešitve. Sin Tone do lastnega doma nima nobenega odnosa. Prostor v katerem živi, mu ne pomeni nič, saj dopusti, da po Otilijini smrti domačija propade. On pa se zateka k naravi, ure in ure opazuje z mostu meglico, ki se vije nad jezom ali pa vrh senožeti gleda v nebo, leži pod macesni in sanja, kako bi preuredil hišo, posadil njive, sadovnjak, posodobil domačijo, če bi Oti živela.

Kako je kmečki človek odvisen od svojega dela in narave, pričajo naslednje novice, ki jih oče (*Sreča*) sporoča pripovedovalcu: »Letina je slaba. Krompir gnije, čeprav so ga sadili samo v peščenico. Pšenica je snetljiva. Koruzo je poplavlila povodenj« (Kosmač 1995:70). Kmet nima s čim preživeti, če je letina slaba. Med vojno je bilo pomanjkanje hrane. Teta (*Očka Orel*) pove, da so pogostoma živeli le ob radiču in polenti, toda nad tem se ne pritožuje.

Na njivi morajo delati odrasli in otroci. Zamorki (*Pot v Tolmin*) pomaga obdelovati njive vseh devet otrok. »Kakor piščeta za kokljo, tako so počepali in se vlačili za materjo po njivah ter sadili, pleli, okopavali, želi in sploh spravljali, kar so pridelali. Vsega seveda niso mogli obdelati, zato so le malo pridelali, komaj toliko, da so se preživljali in da so preživljali nesrečnega očeta« (Kosmač 1995: 26). Zemlja je njihov vir preživetja, delu na njivi se ne upirajo. Že od majhnega so navajeni, da je kmečko delo njihova življenjska realnost. Pripovedovalec (*Očka Orel*) ob pogledu po dolini razmišlja, kako se »v tej grapi pehajo že toliko strašnih let za kos polente, žlico fižola in skledo sirotke« (Kosmač 1995: 111). Kako naporno je bilo njihovo življenje in kako krut je bil boj za obstanek, pričajo tudi tetine besede, ko pravi za Obrekarja, da »koliko tisoč oprtnikov gnoja pa je v

sedemdesetih letih znosil v svoje strme laze« (Kosmač 1995: 99). In to zato, da je v tem revnem svetu preživel svojo številno družino.

Za Tinko (*Sreča*) je vas prostor neizživete mladosti. V kasarni najde zaposlitev za trideset lir na mesec in s tem je njen eksistenčni problem rešen, saj ji ni treba hoditi na dnino. S službo se reši težkega kmečkega dela. Toda z rojstvom Tinkinega bebastega otroka je razposajenega življenja konec. Tinko vaške govorice priklenejo na dom, ki jo vedno bolj utesnjuje. Nekateri jo obsojajo, drugi pomilujejo. Ne more se sprijazniti s svojo usodo, bolečina je prehuda, zato se skrivoma odpravlja v svet. Za Tinko je tujina odrešitev. Toda še vedno je vezana na vas, kajti tam pusti svojega otroka in nebogljenega očeta, ki jo pričakuje vsako pomlad. Tudi on je brez sredstev za preživljanje. Včasih gre h kmetom kaj pomagat, da si zasluži svoj vsakdanji kruh. Vaščanom se zasmili. Z njim sočustvujejo. Hčerka ni brezbrizna, peče jo vest, da je preložila skrb in delo na njegova pleča, zato mu pošilja denar, ki ga Strežek razkazuje po celi vasi. S tem bi rad dokazal, da je tujina ni pokvarila, saj ni pozabila nanj. Zanj je zelo pomembno mnenje ljudi, ki živijo v tem prostoru. Tinka je zaman gojila prazno upanje, da bo v tujini pozabila na svojo nesrečo, da se bo odtrgala od svojega gorja.

Pripovedovalec se ne čuti prizadetega, tudi ne poda osebnega mnenja, čeprav sta si bila v otroštvu zelo blizu. O njej veliko razmišlja v Gorici, proč od doma, in dela načrte, da bo med počitnicami »hodil s Tinko«. V spominih se vrača domov. Kot odraščajoči mladenič ne pomisli, da bi si lahko dekle poiskal v mestu, pač pa sanjari o znani deklici iz njegove vasi, ki se medtem razvija že v pravo dekle.

Ko se ob počitnicah vrača v svojo vas, se zadržuje večinoma na svojem domu. Zaveda se, da mora biti v oporo bolni materi. Drugi ljudje ga ne zanimajo. Dom ga osrečuje in mu je zadosten. Vas postane oddaljen prostor, ne izpolnjuje njegovih pričakovanj, posebno ker ga imajo za ošabnega. Zateka se v naravo, uživa med vrbami ob reki, lovi ribe, se sonči, pomaga na polju, počne vse tisto, kar v mestu ne more. Ko pa vidi Tinkino Srečo na lastne oči, postane prostor pred Strežkovo hišo zanj kraj začudenja, presenečenja in strahu. Z naslednjimi besedami izrazi svoje občutke: »Ko me je otrok zagledal, je hitro planil pokonci, široko razširil usta, pokazal močne bele zobe, se zakrohotal in se zakadil vame. Bila je Sreča. Zazeblo me je do dna srca, zlecnil sem se ter se umaknil« (Kosmač 1995: 70).

Najdeni Peregrin (*Tantadruj*) ne najde obstanka v vasi zaradi potepuške ciganske narave. Do vaškega prostora ima svojstven odnos. Ženske bega z zamenjavo lončnic. Prenša jih z enega konca vasi na drugega. Tudi kmetom je z zamenjavo vozov, orodja, kopic sena, snopov žita, živine povzročil dodatno delo. S tem si ne otežuje življenja, saj pravi, da je vse ostalo v vasi. Tu se čuti domačega, zato se vedno znova vrača, čeprav Hotejčevega doma ne ceni, ker mu nič ne pomeni. Z nobenim prostorom ni omejen. Doma je povsod in nikjer.

Do tujcev, ki zahajajo v njihovo dolino, tako kot kramarja iz beneške meje (*Sreča*), so vaščani nezaupljivi. V prostor vnašajo dvom, jezo, nerazumevanje. Ženske se hudujejo, Uranjkarica je odločna: »Tadva kramarska fakina sta naprtila Strežku to srečo samo zaradi tega, da bi imela v naši dolini nekakšno zakonsko podružnico« (Kosmač 1995: 62). Toda njihov vedno pogostejših prihodov ne preprečijo.

Poroka in pogreb (*Pot v Tolmin, Tistega lepega dne*) sta dve posebnosti, ki sta umeščeni v vaški prostor. Za velike priložnosti je običaj, da se praznje oblečejo. Tako Kihova Jera (*Tistega lepega dne*) iz skrinje vzame pikčasto obleko in odide na Nančino poroko. Do prostora in poroke čuti spoštovanje. Na kmetih je navada, da podeduje kmetijo najstarejši sin. Po materini smrti zagospodari na Ravnici (*Pot v Tolmin*) Tone. In končno postane ta prostor za kratek čas prostor kratkega uživanja sreče.

»Nista mogla čakati, da bi po materini smrti preteklo leto in dan – in tega jima ni nihče zameril – vzela sta se že po šestih mesecih. In to je bilo ženitovanje, kakršnega pri nas ne pomnimo; ni bilo samo bogato in bučno, bilo je srečno in prisrčno, ker se je skoraj vsa vas odkrito veselila, da sta se naposled ta dva človeka vendarle našla« (Kosmač 1972: 43).

Poroka Pečanove Nance in Peskarjevega Ludvika je značilnost idiličnega življenja na vasi, predstavljena v noveli *Tistega lepega dne*. Za staro Pečanko je najsrečnejši dan v življenju, ko odda v zakon še zadnjo hčer. Starši na vasi si oddahnejo in so srečni, ko spravijo svoje otroke »pod streho«. Težko življenje in boj za obstanek narekujejo, da jim bo v življenju lažje, če se omožijo. Štefuc, preprost vaščan, ki je bil oženjen z Nančino sestro, se ne more sprijazniti, da ni kot sorodnik povabljen na poroko. Do Pečanove hiše ne čuti nobenega spoštovanja. S svojo pletenko, ki jo prinese s seboj, sproži na poroki val pretepa, kar se tudi šteje kot značilnost vaškega prostora.

Tako kot se znajo ljudje na vasi veseliti sreče, ki sta jo mlada dva doživljala kljub prepovedani ljubezni, tako se znajo ljudje posloviti od pokojnega, ki so ga imeli radi. »O kakšen pogreb je to bil. Še sam Modrijan, ko bo umrl, ne bo imel večjega ... Da, kmetje so trde skorje, kakor je trdo življenje, toda v srcu so mehki. In prav dobro čutijo, če se v človeku skriva nekaj nenavadnega. Vsi so šli k pogrebu, peli so mu« (Kosmač 1972: 48). O pogrebu v *Očku Orlu* pripoveduje tudi teta. Pokopališče je prostor slovesa vaščanov od očka Orla, ki so ga prekopali, in Drejca. Zbere se vsa vas razen sedmih, ki prestopijo na nasprotno stran. Bivši vojni komisar, zdaj vaški učitelj, napolni prostor s slovesnim govorom in poudari, da »narod, ki je tako zdrav in močan, da lahko obudi pogubljen dušo in jo prečisti v borbi mora zmagati in doseči svoj namen« (Kosmač 1995: 130).

V času okupacije je bila vas postavljena pred dejstvo, ali se tujcem postavi po robu ali pa dovoli, da tujčeva roka zavlada njihovem svetu. Znašli so se v prostoru, ki je od njih zahteval prebujenje. Borili so se stari in mladi. Petinsedemdesetletni Obrekar (*Očka Orel*) je poudarjal, da »človek ni nikdar prestar, da ob požaru ne bi pomagal gasiti« (Kosmač 1995: 96). Nekateri med njimi pa niso bili na pravi strani. Drnulov Drejc (*Očka Orel*) še pravočasno spozna svojo zmoto in pade kot partizan. Pologarja (*Očka Orel*) so sinovi pripravili do tega, da se je spreobrnil, vaškemu mogotcu Modrijanu pa ni bilo več pomoči. Do razpada Italije zdrži v vasi, potem pa mu vest ne da miru in odide v Tolmin, ki je zanj prostor pozabe prejšnjega življenja.

Ljubezen je včasih slepa. Dekleta na vasi se zagledajo v fante, ki se borijo na nasprotni strani, ali pa so v ta prostor postavljeni po vojaški dolžnosti. Ni jim mogoče preprečiti njihove zaljubljenosti, kajti ljubezen ne pozna preprek. Ni odvisna od prostora, ne gleda na to, kdo si, odkod si, ampak preprosto vzklije. Tako se Obrekarjeva Ivanka (*Pot v Tolmin*), živo in lepo dekle, zagleda v italijanskega brigadirja in ima z njim sina Borisa. Tudi Kadetka (*Pot v Tolmin*) je sad ljubezni med češkim kadetom in vaškim dekletom. Prostor ni ovira za ljubezen, čeprav ji mnogi na vasi nasprotujejo. Kljub temu da ima Ivanka rada očeta in je izgubila dva brata v Italiji, ne čuti sovraštva do te države, domača vas ji ne nudi miru, v sebi je razcepljena, zaljubljenost jo vleče na tuje in zapusti varen dom. Kasneje se izkaže, da ni bila srečna. Na tujem kmalu umrje in jim pošlje vnuka. Šele Obrekarica prepriča moža, da jo neha obsojati zaradi odhoda od doma, kajti razjasni mu, da ima otrok lepe modre oči kot mama. Kadetkina mama je po kadetovi ustrelitvi tudi nesrečna v nerazumevajočem vaškem okolju. Ravna neodgovorno do svojega otroka, saj

ga nima za razliko od Tinke komu zapustiti. Dom jo obsoja še bolj kot vas. V obupu si izbere smrt v deroči reki.

Vaški značilnosti sta tudi ženska radovednost in nevoščljivost. Kihova Jera (*Tistega lepega dne*) nikakor ni želela zamuditi Nančine poroke. Že pred cerkvijo pa tudi v Modrijanovi gostilni je želela opazovati slavnostno dogajanje. Tudi Padarjeva Hedvika, Nančina mladostna prijateljica, je na nevestinem domu nudila pomoč. V domačem prostoru se je dobro znašla. »Mesila je, pekla in pentljala potice, skubla kokoši in piščance ter še vsaki dve minuti skočila v izbo in s svojim strokovnjaškim očesom pregledala obleko, nasvetovala gubo in narobek, da bi Nančin trebuh ne prišel tako do veljave« (Kosmač 1995: 45). Podoreharjeva Pavla, ki je bila najboljša šivilja v vasi, se je počutila v tem prostoru zapostavljeno, užaljeno in nepotrebno.

Tabela št. 1: Razdelitev vaškega prostora v Kosmačevih tolminskih novelah

Zaprta prostora		Odprta prostora	
Hiša	Rojstna hiša	Dolina Idrijce	
	Obrekarjeva domačija	Narava	
	Strežkova bajta	Vrt	Obrekarjev vrt
	Samotežnikova hiša		Domači vrt
Soba pri Modrijanu	Modrijanov vrt		
Podkoritarjeva gostilna		Sejemski prostor	
Nevestin dom		Pokopališče	
Cerkev			

Vir: Lastni prikaz.

V Kosmačevih novelah se pojavljajo tako zaprta kot odprta prostora. Pogosti kraji, kjer se odvija dogajanje v zaprtem prostoru, so hiša (izba, kuhinja), cerkev, gostilna. V njih se začnajo spletke, ki se razvijejo, razpletejo ali pa ostanejo nerazrešene npr. nevestin dom pri Pečanovih v *Tistega lepega dne*. Prepleta se politično življenje z zasebnim, privatnim, zgodovinsko pomembnim. Italijanska okupacija zajame tudi Tolminsko. Med prebivalstvom prevladuje bojazen, da jih ovaduh, ki simpatizirajo z italijanskimi orožniki, ne zatožijo politični oblasti (*Očka Orel, Tistega lepega dne*). Med odprtimi prostori je

pogost opis pisateljeve doline z reko, narave, kot prostor srečanja in izmenjave se pojavi sejem, na pokopališkem prostoru pa išče izpolnitev svojih sanj in zadoščenja Tantadruj.

4.1.1 Zaprti prostori

Med zaprtimi prostori je pogosto omenjena **hiša, domačija**. Kot realnost nastopata premožnejša in revnejša, poimenovana bajta. Pogost predmet, ki se pojavlja na stenah, je stenska ura, ki jo je imelo še tako revno domovanje. V *Očku Orlu* orožniki preiskujejo Obrekarjevo hišo, iztržejo iz stene še staro uro in jo treščijo ob tla. Do prostora se obnašajo oblastniško. V domači hiši ta predmet v pisatelju prebudi občutek pripadnosti. Prostor napolni z domačnostjo, ko v polmračni izbi začne nenavadno glasno tiktakati. Teta ima do nje posebno spoštovanje, stopi do nje in jo previdno navije.

Kako pisatelja sprejme **rojstna hiša** po petnajstih letih izgnanstva in življenja v tujem svetu, je razvidno v noveli *Očka Orel*. Srečanje s teto, ki jo ima v spominu kot zoprno, preveč pobožno, mu je še toliko bolj tuje, ker doma ne najde ne brata ne sester. Nima obstanka na mestu, sprehaja se iz kuhinje v izbo, vežo, povzpne se po majavih in strmih stopnicah na kaščo. Tam je polno stare šare, streha je slamnata, zakajeno je. V domači hiši priključuje spomine iz otroštva, spominja se svojih otroških iger s starimi kolovrati. »Moj spomin je priklical mojo dušo domov« (Kosmač 1972: 150). »Spomini so kar v rojih šumeli okrog mene« (Kosmač 1972: 151). Prostor ga spodbudi k refleksiji. Razmišlja, kako so pred tolikimi leti tu živeli. Vse mu je znano, je na svojem mestu, kot je bilo včasih, kljuka na vratih, višina stopnice, stoli, skrinja, katero so otroci rezljali, čeprav se je mati hudovala, razpokana peč in harmonij za vrati sta še vedno na istem mestu, ni pa očeta, ki bi vsemu temu vdihnil življenje.

»Dom je v pripovedi predstavljen izrazito materialno, prisotnost predmetov pomeni prisotnost dogodkov, ljudi, preteklosti. Pripovedovalec se čutno približa oblikam predmetov, njihovi prilagodljivosti dlanem, njihova medsebojna oddaljenost obnovi gibe izpred let. Navajenost, pravilnost spomina, mu daje možnost, da dejansko obnovi življenje preteklosti v tej hiši tedaj, ko jo znova obvlada s svojimi čutili« (Glušič 1975: 75).

Domača kuhinja je prostor, kjer se je najpogosteje zadrževala mati. Usede se na klop za ognjiščem in se spominja, kako je kot majhen bingljal z nogami prav na tej klopi. V izbi se

usede na majavo klop in položi roke na črvivo mizo. Nič se ni spremenilo. Na steni je obešena slika Obrekarja-očka Orla v okviru iz brezovega lubja. Ta slika je spomin in opomin. Notranji prostori so mračni, tako kot je mračno pisateljevo pričakovanje, kaj hudega mu bo teta povedala. Ni hotel slišati, kaj se je zgodilo z očetom. To misel je odrival od sebe, ogibal se je omeniti očeta, zato je ob sedenju za mizo začel spraševati o vaščanih. Notranji prostori ga begajo, ne more pretrgati s preteklostjo. Spomin na očeta, ki je pred njegovim odhodom dajal dušo tem prostorom, je preveč boleč, zato zavije na vrt, da se reši utesnjenosti. Prostor pred staro tepko avtor vključi v zgodbo z namenom ponazoritve svojih čustev. To je prostor spominov prvih učnih ur starega deda in še vedno bi znal na pamet ponoviti stavke, ki mu jih je prebiral. Zaradi čustvene nabitosti tudi tukaj nima obstanka. Pomakne se spet v notranje prostore. Ko se sprehaja po hramu, naniza realno stanje jesenskih izdelkov. Dom pooseblja, rad bi se z njim pogovoril, ne ga samo opazoval z očmi.

Obrekarjeva domačija (*Očka Orel*) je bila včasih majhna, kakor so bile majhne hiše v dolini ob Idrijci. Stala je na samem. Ko pridejo po Obrekarja, Obrekarica in teta pleteta nogavice. Obrekar popravlja grablje, vnuk Boris pa spi na peči. Vežna vrata so mejnik, ki zapre za seboj vse hudo. Zunaj sta sovraštvo, pričakovanje, kako bodo zasačili gospodarja pri prepovedanem delu, znotraj pa se naseli strah pred aretacijo. Očka Orel počasi odpre vrata. Napeto ozračje. V prostor se vsuje tolpa domobrancev, za njimi pa še nemški častnik in komisar. Domobranci preiščejo hišo, ta postane prostor mučenja. Obrekarja zverinsko pretepajo, s svojim jasnim in preiskajočim pogledom jim pogumno zre v oči. Hišo zažgejo, postane grob njegove žene. Obrekar iz ponosa ne pokaže prizadetosti, ki jo občuti, ob uničevanju življenjskega prostora. Toda po vojni, ko se pisatelj vrne domov, je hiša v obnavljanju. Pravo nasprotje prejšnje. Vsa svetla, z belimi deskami. Postaja prostor bivanja nasledniku. Boris, poslednji Orlič, jo s ponosom razkaže Bukovčarjevemu Cirilupisatelju. Ustvari in ureja si svoje domovanje. Iz nje veje lepša in svetlejša prihodnost.

Zaprta in odprta prostori pa niso povsod strogo ločeni med seboj. Ponekod prehaja isto dejanje iz enega v drugega. Tako Obrekarja (*Očka Orel*) najprej pretepajo v zaprtem prostoru – v pisarni, nato se dogajanje nadaljuje zunaj – na dvorišču. V naslednjih opisih prostora pripovedovalec nastopa kot zunanji opazovalec.

Odrasla dobra gospodinja pri hiši je primer **Strežkove bajte** (*Sreča*), ki je stala sredi vasi. Četudi niso imeli ne njiv ne polj niti vrta je iznajdljiva in delavna Strežkova mati spitala

vsako leto prašiča, skrbela za urejen dom in Strežka, ki ni nikoli odrasel. Hiša je dajala videz urejenosti znotraj in zunaj. Bila je prostor domačnosti, skrbno pobeljena, okna so se bleščala od čistoče, podi so bili poribani, police so bile polne rož. Dihala je z ljudmi. Ko je Strežek ostal sam s Srečo, pa hiša ni bila več med najbolj čistimi na vasi, saj prostoru ni bil dorasel.

Kosmač pri opisu hiše poda poleg zaprtih prostorov tudi zunanost. V *Poti v Tolmin* je to **Samotežnikova hiša**, mimo katere pelje oče svojega sina v Tolmin, v šolo, v boljše življenje. Oče razloži, da spada med najstarejše hiše v dolini. Ker stoji na vrhu klanca, je bila težko dostopna. Po tem je dobila ime. Pisatelju se je zdelo, da je »s svojimi črnimi okni mrko gledala izza starega sadnega drevja.« (Kosmač 1972: 32). To je bila čudna hiša, nekaj zoprnega je bilo v njej, brezčutnost in nečlovečnost sta dihali iz nje. Njeni prebivalci so bili pohlepni in skopi. Zadnjega Samotežnika so našli šele čez nekaj tednov, ker je sam živel v hiši. »Bili so tako skopi, da se naposled niti ženili niso več, ker so se bali, da bi žena preveč pojedla in da bi otroci pojedli še več. In tako je rod izumrl« (Kosmač 1972: 32). Oče z zanosom pripoveduje o domačiji. Obsoja pohlepnost in skopost.

Soba pri Modrijanu (*Tistega lepega dne*) je gostinski prostor. V njej se odvija gostija po poroki. Je prostor uživanja dobre hrane. Modrijanka, obilna ženska, postreže lačnim in žejnim povablencem s pripravljenim kosilom. Prestrašeni organist se še ni potolažil zaradi prepovedane pesmi, ki jo je igral v cerkvi, in ker sedi zraven Nandeta, mu dobrohotno streže, saj se boji zamere črnosrajčnika in ječe, če ga ta naznani. Ko zapleše prvi par, stopi Štefuc do Nance, ki stoji naslonjena na podbojih. Vrata prekinjajo stik z njenim prejšnjim življenjem. Štefuc je ne more dobiti, ker je že oddana in v visoki nosečnosti. Kljub razočaranosti se nima pravice vtikati v njeno novo življenje. Tudi mladoporočenca se ustavita pri vratih. Na drugi strani ju čaka novo življenje, njuna skupna pot.

Ko se na zemljo spusti mrak in se sejmišče sprazni, postane **Podkoritarjeva gostilna** (*Tantadruj*) središče vaškega življenja. Tam se začnejo zbirati vsi, ki v vasi kaj pomenijo. Posebno mesto pripada stražmojstru, ki dela red. Na kupu pa se zberejo tudi vaški posebneži: Tantadruj, Furlan Rusepatadis, Matic Enaka Palica, Najdeni Peregrin, Presveta Moštaca, Janez Žakaj in Luka Božorno-boserna. Je prostor zasmehovanja revnih in drugačnih. Nimajo stalnega doma, le Hotejec jim pogosto nudi zatočišče. Kakšen izmed

vaščanov se hoče ponorčevati iz revežev, toda trda beseda spoštovanega kmeta Hotejca jih kmalu utiša. Pogosto samo opomni, naj pustijo nesrečnike pri miru. Gostilna je prostor veseljačenja.

V veliki gostinski sobi je toplo, saj je ogrevana z visoko pečjo. Vse vrši. Mnogi so že okajeni. Peregrina prosijo, naj jim kaj zaigra. Soba je prostor pričakovanja. Stražmojster sedi pri posebni mizi, nad katero visi velika stenska ura, ki se pojavlja tudi v drugih kmečkih prostorih. Zaukaže, da ne bo policijske ure. Peregrin razvrsti zvonce med obema stoloma na mizi in z leseno žlico začne nanje igrati Tantadrujevo pesmico. Prostor onemi, ko zaslišijo njegov glas. Pesem govori o tem, kako sije na nebu sonce, na zemlji pa je mraz, Tantadruj pa nabira zvonce in vsi so namenjeni njim, ki pesem poslušajo. Pijani možakarji se gledajo med seboj, ko se zasliši, da je mesec krvav, norci pa pametno in mirno odidejo iz gostilne. Norost prevlada nad pijanostjo.

Na **nevestinem domu** (*Tistega lepega dne*) jih pozdravi s peči stara Pečanka, Nančina mati. Posedejo se za mizo in Padarjeva Hedvika jih postreže. Nančin brat Rudi zaigra na citre, Lužarjev Cene pa na harmoniko. Svatje plešejo. Hiša je prostor veselja, uživanja, praznovanja. Oglasi se pesem Buči, buči morje Adrijansko, ki pa je protidržavna in prepovedana. Peskarjev Nande in brata jo skupijo, niso na pravi strani, vržejo jih v gnojnico. V prostoru so nezaželjeni. Na gostijo s kočijo pridrvi že opiti Štefuc, kateremu nevestin dom pomeni neizpolnjene sanje. Pri Pečanovih se vname pretep, ki ga prekine šele klic, da je potrebno skočiti po babico. Gostje so v izbi postreženi s kavo in huda kri je pomirjena. V sobo pripeljejo še skesane ženinove brate. Dokončno pa so razgrete glave spravljene, ko zaveka nov družinski član. Ta jih razveseli in predstavlja novo upanje za primorski narod. Podajajo si ga iz rok v roke. Soba postane prostor sprave, čeprav vedo, da niso poravnani še vsi računi tistega večera. Tuja noga še vedno tepta tolminsko zemljo, Peskarjevi in njim podobni pa jim slepo sledijo. Rojstvo novega člana, jedača, pijača so življenjska stvarnost, ki potekajo v različnih prostorih Nančinega doma.

Cerkev – božji hram (*Tistega lepega dne*) je prostor, ki zadostuje sam sebi, ni odvisen od drugih prostorov, je omejen na določeno mesto v kraju. Ima pomembno vlogo ob krstu, poroki in smrti. Pripovedovalec v tem prostoru ni prisoten.

Pred cerkvijo se srečajo sorodniki ženina in neveste, Pečanovi in Peskarjevi. Nanca v visoki nosečnosti poveša oči pred vaškimi opravljivkami. Vrata cerkve puščajo za sabo

težke poglede in besede. Nanca in Ludvik počasi odideta naravnost pred obhajilno mizo. Orgle zabučijo, zazvoni zvonec v zakristiji, vstopi župnik. Ker je bila nevesta prva pevka v cerkvenem zboru, jo doleti čast, da ji Kobilčar zaigra preludij, ki ga igrajo ob božiču in veliki noči. Kor, orgle in oltar so predmetna stvarnost cerkvenega prostora. Ob igranju vstopijo v cerkev Ludvikovi-ženinovi bratje, ki pa niso, zgodovinsko gledano, na pravi strani. Njihov prihod v cerkev nikogar ne razveseli. Toda cerkveni prostor ni prostor pretefov in preprirov. Pevci na koru in župnik pred oltarjem nimajo glede petja usklajenega mnenja, vendar to na sam obred v posvečenem hramu ne vpliva. Ko mladoporočenca župnik zveže s štolo in si izmenjata poročna prstana, je obreda konec. Izreče jima še nekaj spodbudnih besed za na pot zakonskemu življenju. Ko da še poslednji blagoslov, se po cerkvi razlije posebna svetloba, sonce in veselje. Idilični dogodki, ki se zvrstijo v tem prostoru, so običajni in neločljivi od konkretnega prostora — cerkve. Ni pa običajno, da se župniku na poroki zareče o zvonovih, ki jih je že zdavnaj obljubil.

Cerkev je prostor spokojnosti. Kljub napetim trenutkom pred cerkvijo se v notranjosti naseli v ljudeh mir, razsvetlitev. Vrata zaprejo za seboj prepire in pretepe. Tudi pesem, cesarska himna, ki jo organist pomotoma zaigra, kajti zanese ga posebna vzvišenost, sproži pri vseh začudenje, strah. Pevci onemijo. Živijo v času, ko je bilo prepovedano nastopati proti državi. Čeprav je bil organist Kobilčar star in dober človek, bi ga bilo treba naznaniti, ker nastopa proti državi. Za trenutek postane cerkev prostor spozabe.

V *Sreči* je cerkev prostor nedolžnega spogledovanja med pisateljem — otrokom in sosedovo Tinko. Pripovedovalec kleči pred oltarjem, ki označuje stvarno predmetnost tega prostora. Ne zaveda se pomembnosti prostora, ne ve, da mora slediti obredu. Z mislimi je drugje. Pogled mu uhaja k obhajilni mizi, kjer so deklice. Tinki gre na smeh, pisatelju pa sili rdečica v obraz. Večkrat se srečata s pogledi. Med njima je neka skrita simpatija. Tu je cerkev prostor neizrekljivega, Tinka ga samo gleda, s pogledi ga izziva. Župnik, posvečena oseba, ga po maši v zakristiji mahne po glavi, teta pa ga pred cerkvijo zlasa, kajti zanjo je prostor vdanosti, poslušnosti in posvetitve obredu. Pisatelj tako ustvari prehod iz zaprtega v odprti prostor.

Tantadruj in otročaji (*Tantadruj*) pridejo do cerkve. Tudi ta božji otrok bi rad v posvečeni prostor, kjer mu je lepo, toda zaveda se, da tja zaradi zvoncev ne sme. Otroci pa izginejo v zakristijo. Ostane ob murvi pred cerkvijo in ob poslušanju orgel in petja je pomirjen.

Cerkev doživlja kot prostor, ki mu daje posebno energijo. Trije golobi, ki odletijo, so svobodni, tako tudi on sam. Ponovno razočaranje sledi, ko ga župniki odvrnejo od namere, da bo poiskal modrasa, ki ga bo pičil in bo srečen umrl. Dobesedno vzame besede tujih župnikov, da je potrebno trpeti, preden se pride do jame. Strese ga, ko se vrata za njimi zaprejo, kajti predstavlja si, da se za njimi zapira tudi njegova sreča.

4.1.2 Odprti prostori

Med odprtimi prostori prevladujejo opisi **doline** in **narave**. Pogosto je prisotna **Idrija**. **Vrt** je tu omenjen samo kot dogajalni prostor, domač kot kraj spomina na pokojno mater. Prizorišče dogajanja se odvija tudi na **semnju** in **pokopališču**. Boris Paternu o prostoru zapiše: »V njem tudi ni širokih zunanjih razglednih prostorov. Vse je osredinjeno na nekaj temeljnih motivnih krogov in skoraj vse se dogaja v enem prostoru: v pokrajinsko ostro in strmo začrtanem, še nekoliko arhaičnem tolminskem kmečkem svetu« (Paternu 1993: 93).

Pisateljeva dolina ob Idriji je najbolj obširjen dogajalni prostor med odprtimi prostori. V noveli *Pot v Tolmin* večji del poti govori oče. Na določenih mestih oba molčita. Na razpotju za Baško grapo dolino občuti kot odprt prostor, ki se razpre na štiri konce.

»Molče sta prišla do Bače in molče sta se po zgornji poti začela vzpenjati na Stopec, na tisto lepo široko polico, ki imajo na njej Mostarji in Modrijani svoja polja in svoje njive. Tam človek ve in vidi, da se svet odpre na vse štiri strani: po Baški grapi, po Idrijski dolini in po Soči na sever in na jug. Tam utrujeni hribovec rad utihne, da si najprej napase oči na ravni zemlji, nato pa na Krnu in drugih gorah, ki se zdaj dvigajo pred njim ter ga s svojo mogočno lepoto pretresajo, da pozabijo na tegobe vsakdanjega dne« (Kosmač 1995: 34).

Ko z očetom stopata po poti (*Pot v Tolmin*), razmišlja o vsej lepoti pokrajine, kjer živi, kako je radodarna, predstavlja mu zakladnico hrane, zanj je vir preživetja.

»Zmignil je z rameni in se predal pokrajini. Najprej je gledal po dolgih, v loku zoranih rjavih njivah, ki so bile že oddale svoj letni sad in so zdaj utrujene spokojno čakale, kdaj jih bo pregrnila bela snežna odeja, da se bodo pogreznile v zaslužno zimsko spanje« (Kosmač 2007: 46).

Pogled na ta prostor ga osrečuje. Prezame ga misel, kako lepo je živeti in kako hudo mora biti, kadar smrt poseže vmes.

»Vsa ta zemeljska in nebesna pokrajina je zbujala v pobu občutek tako močne in nepojmljive sreče, da mu je šlo skoraj na jok. Pomislil je, kako lepo je živeti. Živeti! Živeti! Živeti! ...Vedeti, da za tvojim hrbtom teče Bača, da se na levi Idrijca vali po globoki soteski, da je pred tabo Soča, tako čudovita reka, da ji ni para na vsem svetu ...Kako strašno mora biti, kadar je treba umreti!« (Kosmač 2007: 47).

Ko se začne daniti, se tudi dolina spreminja. Ni več grozljiva. Tudi v njegovem srcu ni več skrbi, kajti z očetom sta marsikaj razčistila. Naenkrat spozna, da je prostor, kjer živi, zelo lep. »Pokrajina se je naglo spreminjala. Bila je fantastična, toda ne več grozljiva. Hribi so se razmaknili, visoke bele gore so bile mogočne, a tako mirne, da so tudi poba navdajale z mirom in močjo. Nebo ni bilo več ozko in težko, svinčeno, ki ga je prej tako tlačilo k tlom« (Kosmač 1995: 35).

Pripovedovalec opiše naravo s poetičnimi sredstvi in izrazi oseben, čustven odnos do doline: »Dolina je bila do vrha zalita s tiho prosojno zelenino, nad njo pa je bila razgrnjena umita modrina poletnega neba. Bil sem srečen, tako čisto srečen, da včasih še zazveni v meni odmev tistega daljnega trenutka« (Kosmač 1995: 7).

Ob novem spoznanju o grenkobi pelina (*V gaju*), kar pisatelj poistoveti s spoznanjem o življenju in Temnikarjevi potrditvi, da ima prav o pljuvanju v ženin škaf vode, se tudi njegova dolina prikaže v drugačni luči. »Nenadoma pa se je zgodilo nekaj čudnega: vso dolino, ki je bila obsijana s soncem, je preblisnila še močnejša luč, kakor je sonce samo. Bilo je, kakor bi se zabliskalo spoznanje. Samo za hip. Toda po tistem blisku je bila moja dolina drugačna: ni bila več tako mehka, toda bila je bolj jasna« (Kosmač 1995: 11).

Ko se po petnajstih letih vrne domov (*Očka Orel*), ga fascinira pogled izpred domače hiše. »Ozrl sem se po dolini, po grebenih gora, ki so silili iz tolminskih grap, potem pa sem pogledal kvišku na samo nebo. Nebo je bilo visoko in je s svojo sinjino zalivalo vse kote. Nobenega oblaka ni bilo nikjer. Pod vsem prostranim obokom je krožil samo velik orek« (Kosmač 1995: 96).

Pripovedovalec občuti domačo zemljo (*Očka Orel*). To ni samo stik zemlje s človekom kot realnost, temveč se izkaže čustvena navezanost, saj ima dolina posebno moč, je personificirana, ga objame. Težke in neprijetne novice poskuša odmisлити (*Očka Orel*).

»Na polici sem se zleknil po mladi travi. Potegnil sem z dlanjo po njej in občutil, da je že vlažna. Nato sem stisnil pest in začel tolči po tleh. Pri srcu mi je bilo vedno bolj mirno in dobro. Pod sabo sem čutil stanovitno, trdno domačo zemljo; za nekaj trenutkov se je vse, o čemer mi je govorila teta, odmaknilo in razpršilo v prihajajoči veter. Dolina me je objela; bil sem spet doma« (Kosmač 1995: 108).

Pripovedovalec je imel svojo dolino neznansko rad. Toda ko sta z očetom (*Pot v Tolmin*) odhajala še po temi od doma, se mu je dolina zdela »tako tuja in grozljiva, kakor bi se bila hiša ponoči pogreznila in bi zdaj iz nje stopil v mrtvi in mrzli podzemski svet. Bila je neznansko globoka in ozka« (Kosmač 1995: 12). Pisatelju je nekaj težkega ležalo na duši, »kakor bi bila dolina pokrita s svinčnim pokrovom« (Kosmač 1995: 12). Oče ga je peljal v Tolmin, da bi privatno obiskoval šolo. Nad njim je visela teža bremena, ali bo sam zmožni predelati snov, pa tudi materi je obljubil, da bo šolanje uspešno zaključil. Dvomi v lastno sposobnost so povezani s sprejemanjem prostora v tistem trenutku. Čeprav je bil pozen oktober in mu je mraz segal do kosti, ga je zaradi skrbi zazebljo tudi pri srcu. Zato se mu je dolina enkrat samkrat zazdela neprijazna.

Idrijca odigra v opisu doline in narave pomembno vlogo. Skozi dolino hrumi, pisateljev dom loči od ostale vasi (*Očka Orel*). »Naša hiša je dobre pol ure iz vasi, popolnoma na samem, in Idrijca teče tako rekoč mimo praga ter se kakih sto korakov od hiše vali čez skale« (Kosmač 1995: 95). Ponoči je njeno šumenje še močnejše, glasnejše. Reka je vseskozi prisotna, je dnevni in nočni spremljevalec bivanja (*Pot v Tolmin*).

»V dolini je bilo vse tako tiho in mirno, da je bilo slišati utripanje večnega nemira in lastnega srca. In vendar je Idrijca šumela desetkrat glasneje kakor podnevi. Kar hrumela je. Njen hrum se je visoko dvigal od pobočja do pobočja, toda bil je tako prozoren in prazen, da je tekkel skozi napeto tišino, kakor teče zrak skozi sito. Kakšna je pravzaprav ta tišina, ki je glasnejša od hrumenja narasle reke?« (Kosmač 1995: 13).

Pripovedovalec in oče se večkrat odžejata v potočkih in studencih, ki so v tistem času bili še neonesnaženi, saj je bila narava neokrnjena (*Pot v Tolmin*). »Prišla sta do studenca, ki izvira pod cesto, komaj nekaj metrov nad Sočo. Napila sta se sladke mrzle vode in krenila po ravni cesti po Dobravah« (Kosmač 2007: 51).

V počitnicah se pripovedovalec zateka in išče svoj mir vzdolž reke, kjer se sonči in lovi ribe. Ob vodi, ki ga pomirja, se poslednjič sreča s Tinko (*Sreča*). »Bilo je popoldne in

sonce je navpično sekalo vame. Čepel sem na koncu razbeljenega proda in dražil minka, ki sem ga bil ujel in zagradil v malo kotanjo, ko so mi mehke roke prekrile oči« (Kosmač 1995: 66). Prostor bi lahko postal prostor intime, kajti Tinka je s svojim izzivalnim obnašanjem to tudi nakazovala, vendar se pripovedovalec na njene kretnje ne odziva.

Toda Idrijca ni vedno opisana kot čista in mirna. Ko je narasla, so jo prepluli s čolnom, da so imeli krajšo pot do glavne ceste. V *Poti v Tolmin* je opisana kot kalna reka, ki se je »v širokem in plemenitem loku s samozavestnim bučanjem valila na bele izlizane skale, hrupno vrela med njimi in se jezno penila, dokler ni prodrla do globine pod visečim mostom« (Kosmač 1995: 14). Reka je ob povodnji poplavljala, butala ob peščeno zemljo, pogosto odtrgala kos njive. Pripovedovalec, ki je čustveno navezan na ta prostor, se zaveda, da bo potrebno zgraditi nove jezove. V pogovoru s teto (*Očka Orel*) jo potolaži, da bo potreben »bran pred Vrtač« (Kosmač 1995:108). Ob tem pa se dotakneta izrazitega problema, da v kraju primanjkuje delovnih rok. V teti prostor vzbuja zaskrbljenost.

Reka ni samo vir življenja, je tudi prostor smrti, odrešitve. V njej Kosmačevi junaki najdejo svoje zadnje pribežališče. Tinka in njena Sreča (*Sreča*) izgineta v valovih, saj to je bila tudi njuna edina sreča, da sta se rešili gorja.

V Idrijci izgubijo življenje Ravničarji (*Pot v Tolmin*). Stari je utonil, ker je izzival usodo. Zanj je bila voda preizkus lastne moči. Prepričan je bil, da bo led zdržal, ker je menil, da reko dovolj dobro pozna. Zadržal se je preko poledenele reke in srečno pristal na drugem bregu. Toda povratek je bil zanj usoden. Čeprav je prostor dobro poznal, saj je luknjo, v katero je zdrsnil, sam izkopal, mu ni bilo pomoči. Ledeno mrzla Idrijca ga je pogoltnila vase. Do vasi je imel svojstven odnos, saj je bil za svoje prepričanje pripravljen tvegati življenje in prav to se je tudi zgodilo.

Nesrečni Ravničarjev Tone (*Pot v Tolmin*) je bil prepričan, da je tudi njegova Oti izginila ob povodnji v narasli Idrijci. Cela vas mu jo je pomagala iskati. Še sreča, da se mu je oglasila iz Trsta. Njega pa je brat spravil v vodo s pretvezo, kaj bi si o njem mislila Oti, če bi takega videla. Ne upošteva zakonov narave. Okopa se v ledeno mrzli reki in umre. Narasla reka je imela magično moč nad vaščani. Kadetkina mati (*Pot v Tolmin*) je najprej samo govorila, da bo »šla v Idrijco«, potem pa se je to tudi zgodilo. Neizpolnjene sanje,

težave brez izhoda, so vzroki, da je Idrijca prostor njihovega očiščenja in končnega počitka.

Narava (*V gaju*) ima posebno mesto med odprtimi prostori. Kosmačev človek iz doline Idrijce je tesno povezan z naravo. Tako tesno, da jo poseblja, se z njo pogovarja. Pripovedovalcu narava veliko pomeni. Je vir pripovedovalčevega otroškega napajanja. V njej se čuti svobodnega. Ne išče nobene družbe med sebi enakimi. Njegov gaj je zanj raj na zemlji, je prostor sproščenosti, razmišljanja. Uživa ob potoku Skopičniku, ki je v bližini njegovega doma. Potok mu ponazarja prostor miru. Tam se pogostokrat sreča s starim sosedom. Ta se zaradi spora z ženo zelo rad umakne v naravo, da se v samotni pogovori sam s seboj in svoje lastno breme preloži na naravo.

»Moj gaj je bil pri potoku Skopičniku v ozki in kratki dolinici. Potok, ki je bil tudi mejnik med našim in sosedovim svetom je tekel prav po sredi dolinice. Glasno je žuborel pod srebrno zelenim obokom košatih vrb, ki so rasle na obeh straneh ter nad njim prepletale svoje dolge, tanke veje. Čista voda se je živo prelivala med okroglimi, obrušenimi kamni, s temnozelenim mahom, ki je bil mehak in prijetno hladen. V zgornjem toku je bilo nekaj majhnih slapov, potem pa manjši kotlički, ki je v njih vrela ledenomrzla voda. Samo blizu izliva v Idrijco, ob poraščenimi kolovozu, so bili trije mirni tolmunčki, tako mirni, da so na vodni gladini komaj vidno vztrepetavale čipke iz senc, ki so jih nad njimi tkale tenke mladike vrb in še tanjši prsti sončnih žarkov« (Kosmač 2007:7- 8).

Pristnost življenja, povezanega z naravo, je nakazana v hoji po jutranji rosi (*V gaju*), ki človeka prebudi in se preprosto ne more upreti božanju hladnih mokrih bilk, čeprav s svojim dejanjem posega v naravo. Ko pripovedovalec prebrodi jutranjo roso, ga odeva neizmeren občutek sreče, narava ga napaja z neizmerno močjo. Jutro je prežeto s čudovito modrino neba in pripovedovalec se čustveno odziva, se smehlja, istočasno pa mu gre na jok.

»Sonce je komaj vstalo. Z mlado lučjo je oblilo rosno otavo, da je bila vsa srebrna. Umil sem se v mrzli vodi, potem pa se nisem mogel premagati, da ne bi zabrodil po tej srebrni otavi. Bila je tako mehka in hladna, da sem se kar zibal od neznanega ugodja. Ko sem pribrodil na zunanji rob dolinice, sem se obrnil in pogledal po svoji sledi. Vila se je za mano, kakor bi s prstom potegnili po sivozelenem svilenem žametu. Razbil sem na tisoče biserov jutranje rose, a bil sem srečen.« (Kosmač 2007: 9).

Nenavadno je to (*V gaju*), da se v potoku prikaže mavrica barv od tobaka. Ko človek poseže v vodo, naravo, ta izriše čudne podobe. Mavrica je posledica posega v naravo.

Potok je živ, se premika, teče, ima človeške poteze in je vedno čist v primerjavi s človekom, ki je s svojimi dejanji umazan, ga ohladi, notranje očisti.

Temnikarju (*V gaju*) je narava učiteljica. Pripovedovalca pouči o grenkobi, ki prihaja iz narave. Grenka zelišča poveže z življenjem. »In v grenkem je moč. In zdravje. Poglej: pelin je grenak, žajbelj je grenak, encijan je grenak, rutica je grenka, brinje je grenko. Vse, kar ima kaj zdravja in moči v sebi, je grenko. In tudi življenje, ki je kaj vredno, je grenko!« (Kosmač 2007: 15).

Pri opisu narave je poetičen (*Tistega lepega dne*). Jo personificira. »Zunaj pa se je medtem iznad potoka dvigala rahlo prosojna jutranja megla, šla čez polje, božala zeleno travo, cvetoče marjetice, ki so se nagibale pod težo rosnih kapelj, ter se nato zavlekla proti zelenemu gozdu, ki se je kar zibal od samega ptičjega petja« (Kosmač 1995: 59).

Pripovedovalec doživlja naravo intimno (*Očka Orel*). V njej začuti tišino, tako tišino, ki jo je mogoče ujeti samo v kmečkem okolju. V mestu, polnem hrupa, nikoli. »Kljub šumenju reke in kljub šelestenju vetra v vejah mogočnega oreha je bila tišina, tista glasna tišina narave, ki živi samo na kmetih in nikdar ne zaide v mesto« (Kosmač 1995: 95).

»Izpod neba je lila v dolino samo težka tišina (*Pot v Tolmin*), ki je bila napeta do skrajnih meja« (Kosmač 1995: 13). Tišina pride do izraza tudi v bližini vode, čeprav je pričakovanje drugačno. Voda naj bi s svojim šumenjem povzročala hrup in ne tišine (*Pot v Tolmin*). »Pob se je ozrl v Dominov rob, v visoko sivo steno, ki se je navpično dvigala nad globoko vodo, in zazdelo se mu je, da tudi od njenega širokega hladnega čela ponosno diha podobna tišina« (Kosmač 1995: 13). Tišina pa se v trenutku razblini z določenim glasom, ki ga povzroči človek, žival, veter ... »V tem trenutku je prav pod Dominovim robom presunljivo zažvižgala vidra – in tišina se je razbila, kakor bi bila iz najbolj krhkega stekla« (Kosmač 1995: 13).

Obrekarjev vrt (*Očka Orel*) je prostor, od koder je gledal petinsedemdesetletni očka Orel svojo gorečo domačijo. Pripovedovalec ob ponovnem srečanju s tem prostorom obuja spomine na domačijo. Na vrt ni čustveno vezan, vendar opazi njegovo zanemarjenost, zaraščenost, ob strani je poznica, hruška pozne sorte. Vrt nima prvotne vloge. Je samo prostor, ki vodi do domačije.

Ko se po dolgi odsotnosti vrne domov, se ustavi na **domačem vrtu** (*Očka Orel*) Ob pogledu nanj ga spreleti spoznanje, kako je zanemarjen in zaraščen. Trhla lesena ograja je bila poraščena z mahom, tečaji vrtnih vrat so v času, ko jih ni nihče obnavljal, zarjaveli. Asocira na materin vrt (*V gaju*), ki je bil vedno poln cvetja, urejen in obdelan. Spominja se, da je pri plotu v njem rasel grm pelina. Pregriznil je vršiček in ugotovil, da je grenak, »a vendar ne tako grenak, kakor sem mislil« (Kosmač 1995: 11).

Modrijanov vrt (*Očka Orel*) je prostor tragike. Tja so po mučenju in usmrnitvi vrgli Obrekarja. Niti po smrti ni našel miru na svoji zemlji. Modrijan, ki se jim je udinjal, ga je moral zagrebsti na lastnem vrtu pod gredo radiča. Vrt izgubi simbolni pomen. Pietete ni.

Sejemski prostor je pogosto prizorišče v delih slovenskih realistov. V Jurčičevem *Sosedovem sinu* tam vzklije ljubezen med Franico in Štefanom. Janko Kersnik opisuje sejem v *Kmetiskih slikah*. V sliki *Mohoričev Tone* je prodaja živine neuspešna, preskoči pa iskra ljubezni med rejenko Cilko in Tonetovim bratom Šimnom. V *Zemljiški knjigi* si je na semnju kupoval kos sukna Matevž, katerega po štirih letih ločitve ogovori Lajda. Zapleteta se v ljubezensko razmerje in sejemski prostor postane prostor ponovne združitve. Pogosto na tem kraju prekupčujejo z živino, kupujejo blago za oblačila in vse, kar potrebujejo za kmečko življenje. Kot dogajalni prostor se pojavi tudi v Kosmačevem *Tantadruju*. Ljudje so drveli na Most, na semenj od vsepovsod, od daleč in od blizu. Bili so kmetje, bajtarji, trgovci, kramarji, prekupčevalci, hlapci in dekle, vsi s svojimi željami in potrebami, o katerih so po poti premišljali. Celo leto so težko pričakovali ta dan, kajti podeželski trg je doživel pravo razgibanje.

»Tam so bile stojnice postavljene v štirih vrstah in na njih je bilo blaga in čudes za vse potrebe in za vse želje. Vrtljak se je vrtel, lajne beračev so pele, harmonike so hreščale, v otroških rokah so cvilile in piskale piščali. In koliko je bilo sejmarjev! Glava pri glavi kakor na podobi sodnega dne, ki jo je Tantadruj večkrat ogledoval pri kmetu Hotejcu, ki je bil nekakšen zaščitnik vseh beračev, norcev in izgubljenih duš. Toda na podobi sodnega dne so vsi stali nepremično in molčali, tukaj pa so se vsi vrteli, hiteli, pehali in potiskali, govorili kričali, se smejali, se pozdravljali, se trepljali po ramah in si segali v roke, zakaj vsak je naletel na znanca, ki ga ni že dolgo videl« (Kosmač 2007: 190).

Za Tantadruja je tam skoraj tako lepo kot v nebesih. To je prostor, kjer se sreča s sebi enakimi. Štirje neobremenjeni vaški norčki se svobodno sprehajajo. Na Vojskarjevi

stojnici je razstavljeno in naprodaj kovano orodje. Med njimi tudi zidarske žlice in kladiva, katera si ogleduje nekdanji zidar, je prostor trgovanja. Stojnica, na kateri Lokovčan prodaja kravje zvonce, je njihov cilj. Tu norčki naletijo na Hotejčevega Matica. Ko se Tantadruj vrne od cerkve s pogovora pri župnikih, sejmišče nima več tiste privlačnosti in čara. Razočaranje se naseli v njem. Pisane stojnice ga ne mikajo, vrvež ga ne pritegne več. Tako kot je razočarana njegova duša, se kaže razočaranje v dojemanju prostora. Ker ni umrl, ni dosegel cilja. Trg je pust in osiromašen, kot je osiromašeno Tantadrujevo srce. Ponoči je sejmišče opuščeno, stojnice so pospravljene. Ostane samo še vrtiljak. Boris Paternu ugotavlja: »V Tantadruju se realistično prikazano in veselo podeželsko sejmišče, kjer dobrohotni norček kupuje kravje zvonce, zvečer spremeni v grozljivo mrtev prostor, ki mu subjektivna metaforika prenaša in širi pomene v privid človeškega sveta sploh, nekje na grotesknem robu karnevalske radosti in smrti« (Paternu 1993: 99).

Semenj je zbirališče starih in mladih. Prevzame funkcijo srečanja. Ljudje kupujejo, zamenjujejo. Na kupu se znajdejo božji otroci, med seboj paberkujejo, nihče jih ne odganja proč, saj niso nikomur nevarni. Tantadruj je ves srečen, saj si bo z denarjem, ki ga ima sam, kupil še zadnje tri zvonce. Ljudje imajo do njega različno razumevanje. Nekateri mu stisnejo nekaj drobiža, drugi se samo obregnejo vanj, tretji ga prijazno ogovorijo ali pa si samo mislijo, da blagor njemu, ker je nor. S pomočjo še drugih norčkov doživi posebno zadovoljstvo. Prostor ga navdaja z občutkom zadovoljstva. Končno bo zbral štirideset zvoncev in izpolnila se mu bo želja, da bo umrl. Sejemski prostor zanj ni samo prostor hrepenjenja, ampak tudi prostor izpolnitve želje. Stari Hotejec mlade ljudi, ki se zberejo okrog norčkov, nažene in edini pokaže razumevanje. Edini v tem prostoru nudi vaškim posebnem pomoč. Pomirjujoče deluje nanje in jih zvečer povabi spat k sebi domov. Tudi Lokovčanu svetuje, naj Tantadruju vendar da še zadnje zvonce, saj tako ta ne čuti njihove teže.

Pokopališče ponoči (*Tantadruj*) je kljub mrazu lepo in vabljivo, je prostor spokojnosti. Obkrožajo ga visoke ciprese. Veter brije in ciprese priklanjajo svoje veje do tal. Nebo je zvezdnato. Tantadruj razmišlja, da je zdaj pravi čas, da umre. Toplo mu je pri srcu. Spet se mu prikazujejo golobi. Njegovo veselo pričakovanje, da bo končno prišel do sreče in umrl, je povezano s tremi svetlimi golobi, ki so svobodno odleteli. Luka opozori Tantadruja, da je tam jama, kajti župnik je rekel, da je treba priti do jame. Norček zleze vanjo in

pričakuje, da mu bodo zapeli. Razneženo pove, da je tam prijetno toplo. Najde prostor, ki si ga veskozi želi. Izpolni se mu želja, da bo končno našel pot do sreče, zato je zanj notranjost jame tako topla. Toplota v njegovi duši naznanja izpolnitev želje, po kateri že dolgo hrepeni. Zlekne se v jamo in trmasto vztraja, da je umrl. Ni obremenjen s smrtjo samo, zanj ni nekaj minljivega. Matic Enaka Palica pa odide zvonit.

Procesija, ki se vije proti pokopališču, stopa potihoma in počasi, v nekem pričakovanju. Tantadruju je pokopališče pribežališče. Tam je srečen, saj upa, da se mu bo izpolnila edina želja umreti. Pokopališče pri njem ni nekaj tuobnega, svetega, spokojnega, mirnega. Norčki tam niso niti tiho niti ne spoštujejo posvečenega prostora. Zganjajo hrup, ne bremenijo jih pokojni in njih miren počitek. Stražmojster naznani župnikom o trušču, o namišljenem dejanju: »Pokorno javljam, da so norci norčka zakopali« (Kosmač 1995: 157). Tantadruju duhovnik razloži, da če zleze v jamo, ne umre, ampak je samo zasut. Jama izgubi simbolni pomen. Nesrečni norček se razjoče in je spet razočaran. Noče se sprijazniti z realnostjo, da tudi tokrat ni prišel do cilja in zato ga ni mogoče spraviti iz jame. Iz sveta sanj noče v resničnost. Nekoliko ga potolažijo šele župnikove besede, da bo mogoče umrl, če si ne bo tako silno želel umreti. Nihče razen starega Hotejca ne pokaže nobene pripravljenosti pomagati norčkom, ki se v svoji nerazsodnosti zatečejo na pokopališče. Ker tu ne morejo prespati, jim ponudi prenočišče na svojem domu. Pokopališče ni prostor uresničitve želja.

Pokopališče (*Pot v Tolmin*) je prostor, kjer občinski mož jasno pove sorodniku, da z umrlim ni pošteno ravnal. Ni kraj žalovanja. Ob odprtem grobu mu zastavi vprašanje, kaj misli s številnimi nepreskrbljenimi otroki in mu skoraj grozeče zapreti, naj se le pazi. Množica ob smrti ne sočustvuje z njim, pač pa mu obrne hrbet. Odprti grob ni vzrok, da ne bi slišal glasnih kritik. Ljudje na vasi cenijo in spoštujejo poštene in dobre ljudi. Ko se poslovijo od življenja, jih množično pospremijo na zadnji poti. Zamorkini otroci se zrinejo skozi križe, preplezajo obzidje pri mrtvašnici in od daleč spremljajo pokop njihovega očeta, Ravničarjevega Toneta. Zanje je pokopališče prostor nezaželjenosti, nerazumljivega.

4.2 Mesto

Do mesta (Tolmin, Gorica, Trst, Milano) se pripovedovalec ne opredeli. Pogosto ga le omenja. V Tolmin odhajajo samo po opravkih. Od tam pridrvijo domobranci v Obrekarjevo bajto (*Očka Orel*). Iz Tolmina prihajata tudi Bichi, italijanski komisar, in nemški častnik, ki ustrahujeta Obrekarja. V *Poti v Tolmin* oče pisatelju svetuje, da »kaj bi se potikala po Tolminu in čakala, da odpro šolo. Tukaj je lepše. Sediva nekam v zavetje in počakajva, da se zdani« (Kosmač 1995: 35). V naravi uživa, mesto ga ne pritegne. Iz vasi odhajajo v mesta služiti, da si izboljšajo življenjski status ali pozabijo na tegobe, ki jih pestijo doma. Tako se Oti zateče k teti v Trst, da ne bi prenašala Ravničarice. A do Trsta je bilo iz vasi zelo daleč, saj »Trst je bil takrat še na koncu sveta, skoraj tako daleč kakor Amerika, ali vsaj na pol poti« (Kosmač 1972: 42). Trst je ne pokvari. Ostane zvesta svoji ljubezni iz domače vasi, kamor se po treh letih vrne, in se poroči. Padarjeva Hedvika (*Tistega lepega dne*) se vrne iz Milana, da pospremi na novo življenjsko pot prijateljico iz šolskih dni. Tudi to mesto kot dogajalni prostor ni predstavljeno. Vse, kar pripovedovalec pove o njem je to, da »je tam 'služila', kakor so se odrasli izražali vpričo otrok« (Kosmač 1995: 44). Včasih se na vasi sploh ne ve, v katero mesto je kdo odšel. Tako nekateri za Tinko (*Sreča*) trdijo, da je v Trstu, drugi so prepričani, da v Milanu ali celo Padovi. Mlada dekleta »padejo v nemilost« različnih služb. Nihče v vasi točno ne ve, s čim si služijo kruh. Obrekarjeva hči Nanca (*Očka Orel*) hodi na dnino. Toda ujezi se, kajti zaveda se, da celo življenje že ne bo pulila plevela po tujih njivah. Dvaindvajsetletna najprej odide v Trst, nato v Egipt in po štirih letih tam nesrečno konča. Teta je do tujine nezaupljiva. Sprašuje se, da »bogve s čim si mora tam ženska služiti vsakdanji kruh« (Kosmač 1995: 101). Celo pripovedovalca pripravi do tega, da ji pritrди, kaj vse se lahko človeku na tujem zgodi. Ta jo potolaži, da morda le ni bilo najhuje.

4.3 Kronotop

O kronotopičnosti literarno umetniške podobe je prvi pisal Lessing v *Laokoonu*. »Vse kar je statično prostorsko, ne smemo opisati statično, ampak moramo vključiti v časovni niz prikazanih dogodkov in same pripovedi« (Bahtin 1982: 364).

Mihail Bahtin razlaga kronotop takole: »V literarno umetniškem kronotopu se prostorska in časovna znamenja družijo v pomenljivo in konkretno celoto. Čas se zgošča, strjuje, postane umetniško otipljiv; prostor pa se intenzificira in vključi v gibanje časa, sižeja, zgodovine. Časovna znamenja se odstirajo v prostoru, prostor pa dobiva pomen in razsežnosti v času« (Bahtin 1982: 219).

O kronotopu lahko govorimo pri opisu domače doline. V *Poti v Tolmin* je razviden kronotop poti. Celotno dogajanje se odvija na poti. To je življenjska pot, ki pomeni pisatelju pot v boljše življenje. »Tista pot se je pobu vtisnila v spomin. Pa saj je bila tudi spomina vredna, ker je bila dolga in čudna ter je šla skozi nova doživetja v nova spoznanja« (Kosmač 1995:12). Poteka po domači dolini, zato je pripovedovalcu blizu, ni to tuji svet, ki ga ne pozna. Bahtin govori o točki, »kjer se kaj zaplete, in kraj, kjer se kaj zgodi. Čas kot da se vliva v prostor in teče skozenj« (Bahtin 1982: 358). Kosmač zapiše: »V Tolmin je skoraj tri ure hoda, zato sta z očetom morala vstati precej zgodaj, ker pa se je sredi noči ura ustavila, sta vstala prezgodaj in sta tudi prezgodaj krenila z doma« (Kosmač 1995: 12). V tem delu je pot primerna za prikazovanje, pripovedovanje usod ljudi in dogodkov, ki so z njimi povezani. »Na poti se na poseben način združujejo prostorski in časovni nizi človeških usod in življenj,« piše Bahtin (1982: 358) in pri Kosmaču lahko to trditev ilustriramo z odlomkom iz *Poti v Tolmin*, ko oče v jesenskem jutru pripoveduje sinu družinske zgodbe o hišah, mimo katerih potujeta. Tako ga pripoved zanese k Samotežnikom, Ravničarjem, Kadetki, o pisateljevanju, o odnosu do ohranitve ljudskega izročila.

Polica nad hišo (*Očka Orel*) je kraj, od koder opazujeta pisatelj in teta dolino. Prepletata se prostor in čas. »Bilo je kasno popoldne. Vsa dolina je bila že v senci. Gore so silile k luči, toda bile so prenizke, da bi jo dosegle. Samo Krn je še žarel v večernem soncu« (Kosmač 1995: 108).

Dolina Idrijce (*Očka Orel*) je prikazana ponoči. »Po večerji pa sva sedla na prag vežnih vrat. Bila je lepa noč, tiha, mirna. Mesečina je že napolnila dolino. Idrijca je tekla mimo; komaj slišno. Niže, pod lazom, je šumela čez skale. Videl sem svetle pene in mladike vrb, ki so se majale pod težkimi kapljami, a niti šuma ni bilo blizu in ne šelestenja v drevju« (Kosmač 1995: 119).

Pred domačo hišo (*Očka Orel*) pripovedovalec obuja spomine, kako je kot otrok občutil pristen dotik bosih nog z zemljo in travo. »Šel sem iz hiše in obstal pod staro tepko, ki je v tej pozni pomladi komaj odcvetela. V mojih otroških letih je bila tam široka lisa goste, svetlo zelene trave, po kateri sem rad tacal z bosimi nogami« (Kosmač 1995: 94).

Za časa italijanske okupacije se prekrivata prostor in čas, ko se dolina upira tuji zasedbi. »Šli so torej, Obrekar, Boris in Smukač, na Oblakov vrh in vrnil so se brez prašička in brez denarja. To je bilo spomladi dvainštiridesetega« (Kosmač 1995: 106). »Bilo je petnajstega avgusta, kakor sem že rekla. Pri njih sem bila. Zvečer. V izbi smo sedeli« (Kosmač 1995: 111).

»Gotovo je prostor, pa naj pri tem mislimo na pokrajinsko ali vaško okolje, manj ali vsaj počasneje podvržen spreminjanju kot čas, če s tem mislimo zgodovinsko dogajanje krutega 20. stol. in njegov vpliv na človekovo usodo. V Kosmačeve ljudi sta od blizu udarili dve svetovni vojni z nešteti zunanjimi in notranjimi posegi, pa še nasilje raznarodovalnega in razčlovečujočega fašizma zraven med obema vojnama« (Paternu 1993: 101).

Pisatelj se po dolgem času (*Očka Orel*) vrne v rojstno hišo, kjer na domu najde od sorodnikov samo teto. Najhuje je, ker se domov nikoli več ne bo vrnil oče. »Skoraj vsak ve, da ni lahko ves dan in ves dolgi večer preživeti z domačim človekom ter se ne dotakniti stvari, ki leži obema na duši. Tako je bilo tudi z mano, ko sem po petnajstih letih obiskal svojo rojstno vas na Tolminskem. Moj brat in moje sestre so bili še vsi razkropljeni po Italiji in Nemčiji, očeta pa so ubili v Mauthausenu - in se ne bo nikdar več vrnil« (Kosmač 1995: 93).

Prostor in čas se prepletata v cerkvi (*Tistega lepega dne*). »Ko so orgle zabučale, so šele prikorakali v cerkev trije Ludvikovi bratje« (Kosmač 1995: 46).

Tudi naslednja dva kronotopa sta iz novele *Tistega lepega dne*. »Ob tisti prelepi pozni uri pa je že drvela skozi nočni hlad kočija. Ko je švignila mimo Mežnarjeve hiše, ki je bila pod cesto, je izpod koles brizgnilo kamenje v okna« (Kosmač 1995: 56). »Ko se je mrak razlil po dolini, so se napotili na nevestin dom« (Kosmač 1995: 53).

4.4 Razmerje literarnih oseb do prostora

O razmerju literarnih oseb do prostora je Boris Paternu zapisal: »Tudi ljudje, ki jih Kosmač najčešče izbira za glavne ali stranske osebe zgodb, so trdno vraščeni v prav to pokrajino in še živijo z njenimi prvinskimi lastnostmi, pa naj so dobre ali zle. Hkrati so to večinoma kmečko plebejski ljudje, živeči na tistem socialnem robu, ki je slovenski prozi znan že od njenih začetkov« (Paternu 1993: 94). Raziskovani odnos odkrivamo v delih: *Pot v Tolmin, Očka Orel, V gaju in Sreča*.

Pisateljev oče (*Pot v Tolmin, Sreča*)

Na tolminski svet je bil zelo navezan, zato se mu zdi škoda, da bi življenje v teh krajih zašlo v pozabo. Vsako hišo v vasi pozna in o vsaki ima svojo zgodbo. Pisatelja spodbuja, da bi bilo o tem potrebno pisati. »Kadar kosim na Travnih in se zamaknem po dolini, mi vse zaživi pred očmi! Kaj vse se je že zgodilo tod! In kaj vse se dogaja danes! ... Samo človeka ni, ki bi to popisal« (Kosmač 1995: 16). Kljub temu da ima občudujoč odnos do domačega sveta, se zaveda, da mora sinu omogočiti šolanje, da bo v življenju lažje preživel. Čeprav je na prostor čustveno navezan, je do njega kritičen. V mladosti je na paši sanjal in bral, gledal po dolini in veliko razmišljal. Ni bil rojen za kmeta, rad bi šel v šole, toda njegov oče je bil trmast in starokopiten. Zagovarjal je tezo, da je kmet rojen za kmeta, gospod za gospoda. Iz tega sledi, da kmet šole na svoji njivi ne rabi in mu ni potrebna. Na kmečki prostor gleda omalovažujoče.

Pisateljev oče se je z leti vdal, ostal na vasi in začel kmetovati, toda v svet ga je še vedno vleklo. Ima spoštljiv odnos do ljudi v grapi in se zaveda, kako pomembna je izobrazba tudi zanje. Če bi stari Ravničar (*Pot v Tolmin*) imel možnost šolanja, kaj vse bi lahko postal. »Če bi ga dali v šole, bi bil nemara postal ... kdo ve, kaj bi bil postal. Znanstvenik, kakor se reče? Izumitelj? Kaj se ve?« (Kosmač 1995: 21). Zaveda se, da se sin edino z izobrazbo lahko reši te grape, kajti drugače bo na tem območju postal čudak. Čeprav je zanj ta prostor vreden spoštovanja, se zaveda njegovih pomanjkljivosti.

Očetov boj za obstanek je boj z naravo (*Sreča*). Pestijo ga dolgovi, davki, obresti. Ko pa izve, da sin na tujem piše, je ponosen. Tudi sam je delal za narod. Na vasi je učil petje, bil organist in ustanovil društvo. Poskrbel je za kulturo v vaškem prostoru. Do prostora je

čutil neko dolžnost, predanost. Od sina nič ne pričakuje, bil bi pa vesel, če bi mu kdaj kaj poslal, ker mu grozi dražba.

Kako tesno je bil povezan z naravo (*Pot v Tolmin*), je razvidno tudi po tem, kako izostren posluš je imel. Slišal je glasove, ki so bili pisatelju brez posluha neznani. »Vsak človek ima svoj glas. In vsaka žival tudi. Tudi voda, tudi les. No, les, to je znana stvar. Ampak, recimo drevje. Vsako drevo v vetru drugače zapoje« (Kosmač 1995: 17). Zna prisluhniti naravi, živalim, celo predmetnemu svetu.

Teta Ana (*Očka Orel*)

Pripovedovalec jo je ohranil v spominu iz otroštva kot skopo žensko, saj »ji je bilo žal dima, ki je uhajal iz dimnika« (Kosmač 1972: 150). Toda teto je vojna spremenila v pogumno žensko, zgodovinski dogodek vpliva nanjo zaradi boja za obstanek in preživetje. Ključni trenutek notranje spreobrnitve se zgodi ob pogledu na domačo dolino. Ko modrujejo z vaščani na polici, se v njej nekaj preobrne. Zave se časa in prostora, v katerem živi. »Meni je bilo tako čudno, da me je nekaj kar grabilo tu notri« (Kosmač 1995: 110). Prej do vasi nima nobenega odnosa. Vaško življenje je zanjo nepomembno. Zdaj pa začuti neko razjasnenost. Do prostora, v katerem živi, čuti obveznost. Prevzame vlogo aktivne nosilke narodno uporniškega dogajanja. Zaveda se, da bodo vas zavzeli tujci, če se ne bodo pravočasno uprli. Prenaša partizansko pošto tudi ob slabem vremenu vse do Gorenje Trebuše, Bukovega, Mrzle rupe, Lokovca, saj ji je pogled na sliko očka Orla na steni v hiši pomagal do hitrih odločitev.

Teta se pisatelju odkritosrčno izpove, da ji Obrekar in pisatelj oče sprva nista zaupala, ker sta menila, da ji prostor, v katerem živi, premalo pomeni, da bi zanj lahko žrtvovala življenje. Ko pripoveduje o Obrekarjevih otrocih, ki so raztepeni na tujem, je tolminski svet kontrastiran z »velikim svetom«. Morali bi se bojevati na tem koščku zemlje, v tem prostoru, a jih ni, borijo se na tujih bojiščih. Kako hudo je bilo na vasi med vojno, pričajo njene besede: »Hude stvari so se godile. Vrtinec nas je vse zasukal. Vsak ima svojo zgodbo, kdor je mrtev in kdor se je pretolkel, da je živ ostal« (Kosmač 1995: 105). V domačem prostoru toplo sprejme pripovedovalca kot varuhinja doma, saj so se ostali raztepli po svetu. Vas ji dobro dene. Bila je zgarana od zdravega kmečkega dela, ne tistega pri grofici iz Attemsovega rodu. Tam je namreč služila. Ni imela stika z zunanjim svetom, saj je dolga leta ometala pajčevino po zatohlih sobanah. Do mesta je bila nezaupljiva, saj

ni videla izza grofičinih zidov. Trst ni zanjo središče kulturnega življenja, civilizacije, temveč samo košček zemlje. »In Trsta tudi ne morejo odrezati ter ga v žepu odnesti. Bo že počakal« (Kosmač 1995: 102). V tem primeru enači prostor s prstjo. Ni imela občutka, kako življenje poteka na kmetih in kaj vse je v tem času zamudila. Čas pa jo je popolnoma spremenil. »Bila je živ človek, sredi živega življenja« (Kosmač 1995: 100).

O Obrekarju in njegovi tragični zgodbi ne more pripovedovati v zaprtem prostoru, ker jo ta utesnjuje, zato pisatelja odvede pred hišo. »'Tega kar ne morem in ne morem pred njim povedati!' je rekla dokaj odločno in takoj vstala. Šla sva iz hiše« (Kosmač 1995: 108). Teta nastopa kot razsodnica v *Sreči*. Ker pisatelj pri maši pogleduje k Tinki, ki ga navihano gleda, ga pred cerkvijo zlasa. Zanj je cerkev sveti prostor, otrokoma pa ne pomeni nič.

Temnikar (*V gaju*)

Ko se spre z ženo, se zelo rad umakne v naravo. Svoje težave potoži potoku. Prihaja z modrim loncem do potoka in že zjutraj občuti, da je voda vir življenja, saj se z užitek napije čiste mrzle vode.

»Prihajal je po polju. Gazil je srebrno zeleno otavo in tudi za njim se je vlekla temna sled razbitih biserov rose. Glavo je imel sklonjeno kakor zmeraj, vendar sem v duhu videl njegove modre oči. In videl sem tudi njegov modri lonec, čeprav ga je držal na hrbtu v prekrizanih rokah. Nehote sem pogledal v modro nebo, nato pa stekel k Skopičniku in se skrila v košato vrbo, da bi slišal, če bi se Temnikar pogovarjal s potokom« (Kosmač 1995: 7).

Seže po dobrini, ki mu jo narava nudi, po vodi. Modri lonec, ki ga prinaša k potoku, je realna stvarnost brez katere si ne more privoščiti pitja studenčnice. Žena ga je imela za pustega kot rastlino osat, ki je del narave. Toda pripovedovalec primerjavo iz narave razvije na Temnikarjeve modre oči, za katere pravi, da so »tako modre kot je moder osatov cvet« (Kosmač 1972: 6). Če je bil redkobeseden v odnosu do ljudi, je bil gostobeseden v pogovoru s potokom. Potok nagovarja, zanj je posebljen.

»No, kaj bi pa ti rekel? ...«

»Kaj pa ti veš! Ti si čist ...«

»Uh, kako si mrzel! ...«

»Mrha ti grda, kako lepo hladiš!« (Kosmač 1995: 7)

Zaupaj mu, se mu izpove. Slišati je samo Temnikarjev monolog, ki pa zveni kot fiktivni dialog. V tem dialogu se razživi. Njegovo hladnost, mrzloto si razlaga po svoje. Realnost naj bi bila, da v zemlji gori. Toda ta realnost postane irealnost, kajti potok bi moral postati gorak, umazan, poln pepela kot kuhinjski prostor. »Pa pravijo, da v zemlji gori. Če gori, potem bi ti moral biti gorak, gorak in tudi umazan, poln pepela in saj« (Kosmač 1995: 7). Med pogovorom sega v potok, si naliva vodo in pije. Potoži mu o žalosti, ki žge. Odnos med njima je neenakovreden. Da bi se enakovrednost razvila, si pomaga z retoričnimi vprašanji. »Nemara pa ti sploh ne veš, da žalost žge? Žge, dragi moj! In zato tudi solze žgo« (Kosmač 1995: 8). Nepredvidljiv dogodek nastopi, ko Temnikar pripovedovalcu ukaže, da mora pljuniti v potok. To je zanj nedopustno dejanje, saj do potoka čuti spoštovanje. V reko je že kdaj pljunil, potok, ta pa je v očeh pripovedovalca preveč lep, zato bi bilo to zanj velik greh.

4.5 Simbolika v prostoru

V Kosmačevih novelah je vidna simbolika v povezavi s prostorom. Večina simbolov izhaja iz narave, nekaj pa je tudi svetopisemskih. Prepoznamo lahko simbole vode, orla, krvavega meseca, oblaka, mostu, praga, vrat, jame, zvona in goloba.

Voda (*V gaju*, *Pot v Tolmin*)

Simbolizira vir življenja, je središče obnavljanja in sredstvo očiščevanja. Pri tem simbolu govorimo tudi o nasprotnih polih. Zato je lahko vir smrti, središče uničevanja in sredstvo onesnaženosti, umazanosti. Je simbol plodnosti in rodovitnosti. Voda življenje očiščuje, ozdravlja, pomlajuje. Ima razdiralno in požiralno moč. Simbolizira čistost. (Chevalier 1993: 662 – 667).

Temnikarju (*V gaju*) pomeni pitje vode jutranji in večerni obred. Je vir življenja in sredstvo očiščevanja. »Spet si je natočil vode in pil [...] Sklonil se je in se umil [...] Jezno je odprhnil vodo iz čokatega nosu, splaknil lonec in nato dolgo pil« (Kosmač 1995: 7).

»Prišla sta do studenca, ki izvira pod cesto, komaj nekaj metrov nad Sočo. Napila sta se sladke mrzle vode in krenila po ravni cesti po Dobravah« (Kosmač 1995: 38). Pisatelj in očeta v noveli *Pot v Tolmin* voda osveži in jima da moč, da nadaljujeta pot.

»Vračal sem se domov po drugem bregu Idrijce. Potem sem si sezul čevlje in zabredel v hladno vodo. Sredi reke sem obstal in pogledal naš dom. Zdaj tudi naša hiša ni bila več tako stara in osirotela« (Kosmač 1995: 121). V *Očku Orlu* je voda sredstvo očiščenja.

»Kako ga boš rešil? Voda je najmanj pet metrov globoka, led čez in čez in tema kakor v rogu. Teden dni so ga iskali« (Kosmač 1995: 21). Za starega Ravničarja (*Pot v Tolmin*) je voda vir smrti.

Orel (*Očka Orel*)

Ta kralj ptičev je edini, ki lahko gleda v ogenj v sonce. Orel je tudi »prvobitni in kolektivni simbol očeta in vseh očetovskih figur«. Je simbol moči, poguma, neomejenosti, ne pozna meja kot človek. Zaradi ostrega vida je jasnovidec in prerokovalska ptica pa tudi ptica nesreče. (Chevalier 1993: 413 – 416).

»Pogledal sem kvišku. Po jasnini poznega pomladnega neba se je počasi in mirno prevažal velik orel. Krožil je v velikem loku ter se spuščal niže in niže. Krožil je nad vasjo, ki je bila še vsa v zastavah in slavolokih. Krožil je nad Obrekarjevo hišo, kjer je bela streha dišala po smoli in svežini« (Kosmač 1995: 121). Orel, ki v loku kroži nad vasjo, simbolizira pogum ljudi ob Idrijci in moč, ki jo vaščani premorejo po končani vojni. Njihov življenjski prostor je potreben obnovitve.

»Orel je dolgo krožil nad dolino. Počasi in mirno se je prevažal v velikih krogih, kakor bi obujal spomine nad znano pokrajino, potem pa je v ravni črti odjadral proti Oblakovemu vrhu« (Kosmač 1995: 96).

»Nebo je bilo visoko in je s svojo sinjino zalivalo vse kote. Nobenega oblaka ni bilo nikjer. Pod vsem prostranim obokom je krožil samo velik orel. Tudi teta je pogledala kvišku, si s koščeno roko zastrla oči in skoraj radostno rekla: 'Ta pa večkrat pride'« (Kosmač 1995: 96).

Krvav mesec (*Tantadruj*)

Rdeča barva je barva krvi. Povezana je z bojem in s smrtjo. »Lunine mene in krajec evocirajo smrt in vstajenje« (Chevalier 1993: 328 - 331, 505 – 506). Krvav mesec pri Kosmaču po ljudski razlagi simbolizira vojno. »Znamenja na nebu! ... Mesec je krvav! ... Vojna bo!« (Kosmač 2007: 214). Ponovno vstopi v izbo Presveta Moštaca in naznani, da je zunaj mesec krvav in bo vojna. Zedinijo se, da bo samo dež.

Oblak (*Pot v Tolmin*)

Oblak je simbol preobrazbe, povečanja, povezan je s simbolom vode kot spremljajoč pojav. Simbolizira hrepenenje, upanje, lepoto, človeške občutke. (Chevalier 1993: 394, 395). Pripovedovalec pripiše oblakom živost. Primerja jih s fantastičnimi plemenitimi živalmi – s splašenimi silnimi konji.

»Pod tistim temno modrim pokrovom so se poganjali oblaki različnih sivin, toda podobnih oblik, kakor so si pač podobna bitja istega rodu [...] Zaletavali so se drug v drugega, se spoprijemali in se odbijali, se kakor v smrtnih krčih zvijali v klobčiče, pa se nato z novo, jezno močjo spet napeli in pognali naprej« (Kosmač 1995: 12).

»Počasi je vzdignil glavo in se od strani ozrl v nebo. Tam so se v napeti tišini še prav tako brezupno bili za izhod razviharjeni plemeniti oblaki« (Kosmač 1995: 16).

»O, oblaki so bili tudi še fantastični, silni konji, toda niso bili več mrki in sivi; bili so rožnati od prvega sonca, kakor bi okrvavljeni prišli iz plemenitega nočnega boja« (Kosmač 1995: 35).

Most (*Pot v Tolmin, Sreča, Tantadruj*)

Simbolizira prehod. Lahko je to prehod z enega brega na drugi, lahko gre za prehod z zemlje v nebo, iz človeškega stanja v nečloveško, iz minljivosti v nesmrtnost. Je kraj preizkušnje, je simbol prehoda med notranjima stanjema, lahko nakazuje rešitev konfliktna situacije. Če se ne gre čez most, se ne reši ničesar. Most postavlja človeka na neko pot, ki je ozka, na njej se mora »neogibno odločiti«. V življenju je treba nevarnost premagati, potrebno je delati odločilne korake (Chevalier 1993: 171).

Most je lahko meja med kolovozom in cesto (*Pot v Tolmin*). »Molče sta prišla do mosta in se molče odzibala čezenj, molče sta stopila na široko cesto ...« (Kosmač 1995: 14). Most je prostor hrepenenja, s katerega Ravničarjev Tone neprestano gleda v vodo, ki se vali čez jez, in sanja o Oti. Ure in ure razmišlja, kako bi uredil domačijo, če bi ljubljeno dekle še živelo »Ravničar pa je poležaval pod svojimi macesni, ali pa je ure in ure stal na mostu, otipaval svoje čire in strmel v meglico nad jezom« (Kosmač 1995: 27). Preden prideta z očetom v Tolmin (*Pot v Tolmin*), na mostu čez Tolminko oče pove nekaj pomembnega. Most postane prostor odločitve. »Molče sta prišla do razpotja, kjer se cesta odcepi v Poljubinj, in se začela po klancu spuščati proti Tolminki. Na mostu se je oče odkrehnil in se obrnil k pobu ter nato skoraj sramežljivo zaupno vprašal: 'Ali se spomniš tistih papirjev, ki sva jih bila lani našla pod tramom, ko sva klasinila streho?'« S tem je mislil na Ladjo brez krmarja, ki jo je sam napisal. Tantadruj (*Tantadruj*) razlaga, da če skočiš z mostu, ne umreš, temveč potoneš.

Prag (*Očka Orel*)

Simbolizira prehod med zunanjim (posvetnim, vsakdanjim, neposvečenim) in notranjim (svetim), ločitev in možnost združitve, tudi sprave, če je seveda prišlec povabljen v notranjost. Če pa ga nihče ne sprejme in ostane na pragu, se oddalji. Prag je lahko različno okrašen, kar nakazuje pomen sprejema. Stati na pragu pomeni držati in ravnati se po pravilih, ki veljajo v hiši. »Postaviti se na prag pomeni postaviti se pod zaščito gospodarja. Prestopiti prag pa zahteva čistost telesa«, od tod tudi sezuvanje pred vstopom v hišo. (Chevalier 1993: 475).

Teta na hišnem pragu razglablja o krutem Obrekarjevem trpljenju pred smrtjo in o pokopu. Prag postane prostor prehoda informacij iz tostranstva v onostranstvo. »Po večerji pa sva sedla na prag vežnih vrat. Bila je lepa noč, tiha, mirna ... In mar misliš, da so ga pokopali? Niso ga. Vrgli so ga na Modrijanov vrt in rekli Modrijanu, naj ga zagrebe, kakor ve in zna. Zakaj? Ali so se ga tako bali? Še mrtvega?« (Kosmač 1995: 119).

Vrata (*Tantadruj, Tistega lepega dne*)

Simbolizirajo prostor prehoda med znanim in neznanim svetom, »med svetlobo in temo, med bogastvom in revščino«. Vrata omogočajo dostop do razodetja, odpirajo poti v skrivnosti, vabijo k prestopu, tudi v onostranstvo. (Chevalier 1993: 678 – 680).

»Prišla sta tudi mlada dva in se ustavila pri vratih. Nanca se je naslonila na podboj in gledala ples« (Kosmač 1995: 53). Nanci (*Tistega lepega dne*) vrata puščajo za seboj vse slabo, simbolizirajo prehod v novo življenje.

»Težka vrata župnišča so se odprla in širok pas zlate luči se je v snopu razgrnil po dvorišču« (Kosmač 1995: 151).

»Potem so se vrata zaprla, in stresel se je, kakor bi se zaprla za njegovo srečo« (Kosmač 1995: 139). V *Tantadruju* simbolizirajo pot do odkritja, kako bo umrl in spoznanje, da ni prišel do svojega cilja.

Jama (*Tantadruj*)

Jama je simbol sveta, kraj rojstva, sprejemnik zemeljske energije, podoba središča, srca, porekla, preporoda. Iz jame je mogoč prehod z zemlje v nebo. »Stopiti v jamo pomeni vrniti se k poreklu in se potem dvigniti v nebo« (Chevalier 1993: 191-193).

»'Vsi moramo trpeti, preden pridemo do jame!' so slovesno vzdihnili tuji župniki ...« (Kosmač 1995: 139).

»'Tantadruj, saj že grem!' je ubogljivo rekel norček, hitro sedel na rob jame in nato bliskovito zdrsnil vanjo« (Kosmač 1995: 153).

»'Tantadruj, prišel sem do jame in sem umrl!' je trmasto vztrajal norček, ne da bi se ganil« (Kosmač 1995: 157). V teh primerih Tantadruj upa, da ko pride do jame, bo umrl. Jama je njegova končna postaja.

Zvon, zvonci (*Tantadruj, Tistega lepega dne*)

Zvon je simbol cerkvenega prostora. Povezuje ljudi. Kliče jih k molitvi, delu, upor. Po Chevalieru ima moč očiščevanja in simboliko ženske kreposti. Njegova moč je, »da se lahko poveže s podzemskim svetom«. Če je prikazan s kembljem, pa lahko prikliče v spomin, »kar je obešeno med zemljo in nebom« (Chevalier 1993: 712).

»Zadoneli so vsi zvonovi in Tantadruj se je zbudil pri murvi« (Kosmač 1995: 137).

»Tantadruj se je z glasnim zvonjenjem svojih zvoncev prerinil skozi sejmarski vrvež ter se pognal navkreber proti cerkvi« (Kosmač 1995: 136).

»Sredi noči so zadoneli zvonovi (*Tantadruj*). Nenavadni, viharne udarci so se kot skale valili s police in padali na trg. Gostilne so utihnile ...« (Kosmač 1995: 154).

»Ko sta pokleknila (*Tistega lepega dne*), je zazvonil zvonec pri zakristiji, župnik je pristopil, Črnilogarjev Venc je gonil meh, organist Kobilčer pa je odprl vse registre in trhle orgle so zabučale v majavih svisljih« (Kosmač 1995: 46).

Štirideset zvoncev – štirideset mučenikov (*Tantadruj*)

Ko je igral Peregrin na zvonce v gostilni, je Tantadruj rekel, da bodo tako igrali mučeniki. Tudi Okrogličar in Peregrin mu pritrdita. In tudi stražmojster Dominik Testen je odločno povedal, da so vsi na tem svetu po svoje mučeniki. Kljub kratki pameti je srečen. Nenavadno je le to, da srečo išče v smrti. Kar nakazuje, da je zanj to odrešitev. Helga Glušič je zapisala:

»Smrt v Tantadrujevi zgodbi je cilj hrepenenja po sreči, iskanje poti k sreči, osmišljenje posebnega življenjskega cilja, ki je v nasprotju z uzakonjenimi in utečenimi željami "normalnih" ljudi, vaške skupnosti in oblasti. Na glavo obrnjeni norčevski svet izraža samosvoj cilj, ki je prav tako dober, razumljiv, pameten in uresničljiv kot drugi cilji, še posebej, ker je ta cilj blagemu norčku Tantadruju v otroško pamet položila njegova mati, ki je vedela, da ga v živem življenju čaka le trpljenje zaradi njegove drugačnosti« (Glušič 2002: 54).

Tantadruj upošteva nasvet hrome prijateljice Jelčice. »Tantadruj, Jelčica je rekla, da bo za vsakega mučenika eden, če jih naberem štirideset« (Kosmač 2007: 188).

Trije golobi (*Tantadruj*)

Po Chevalieru je simbol čistosti, preprostosti, harmonije, upanja, miru. Predstavlja, kar je v človeku nepokvarjenega, dušo (Chevalier 1993: 154).

»Zvonci so zacingljali in vrabci so odleteli, odleteli pa so tudi tisti trije lepi golobi, švignili so v sonce, ki jih je oblilo z lesketajočim se srebrom, in nato so vsi srebrni po poševni poti odjadrili v nebo« (Kosmač 1995: 137).

»Spomnil se je tistih treh svetlo sivih golobov, ki so dopoldne stopicali pred cerkvijo in nato vsi srebrni odleteli poševno v nebo« (Kosmač 1995: 152). Trije golobi zajadrajajo v nebo, v svobodo. To si zaželi tudi Tantadruj, da bi z Jelčico kot ptica odletela najprej na streho župnišča, nato na cipreso, zvonik, čez hrib ... V Tantadruju pa je nemir. Želi si umreti. Ne najde miru na zemlji, ni mu lepo živeti, zato si želi smrti, ker bo potem zanj lepše.

5 BESEDIŠČE

Ciril Kosmač je veliko pozornost posvečal jeziku. V besedišče, ki je vezano na prostor, pogosto zapiše besede, ki so doma v govorici njegovih protagonistov. Besede so v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) označene kot narečne, starinske. Besedilo s temi stilno zaznamovanimi besedami zveni še bolj avtentično. O Kosmačevem jeziku so slednje zapisali literarni zgodovinarji:

»Za Kosmačevo poetiko so značilne čiste rešitve tako glede kompozicijske skladnosti njegovih pripovedi kot glede slogovne podobe njegovih besedil, ki je značilna po prečiščenem jeziku, ki ga odlikujeta umirjenost, včasih močan čustveni zanos, besedna igra, ljudska modrost in miselna jasnost« (Glušič 2002: 56).

»Kosmač išče v zvočnih odtenkih besede tudi njene pomenske vrednosti, zvočni vtis hočejo napraviti tudi njegove osebe in od prve do zadnje novele jih govorni glas in smeh še posebej individualizirata kot enkratne epske like« (Zdravec 1974: 212).

»Pa tudi jezik teh zgodb pogostoma ni lagodno tekoči pripovedni jezik, ki bi imel veliko časa in bi služil podrobnejšemu popisovanju zunanjih ali notranjih reči. Kosmačev jezik je kljub navidezni objektivnosti marsikdaj 'obrnjen vase', kot bi rekel Jean P. Sartre. Merjen je zelo natančno, pogosto pesniško, predvsem pa tako, da nenehno vzdržuje pisateljevo globoko osebno in čustveno navzočnost pri vsem, kar se dogaja in o čemer pripoveduje« (Paternu 1993: 93).

»Značilno je, da je Kosmač v nasprotju z večino piscev, ki o svojem tekočem delu, nikakor ne govore, zelo rad govoril in pripovedoval zgodbo, ki jo je imel v delu. Kar je že napisal, je znal večidel na pamet in nam ni ponavljal samo kakih posebno srečnih formulacij, temveč vso pripoved, kajti zanj je bila vsa enako važna in enako zahtevna. Mislim, da bi ga zaradi njegove oblikovne skrbnosti lahko označili kot prvega artista po Ivanu Cankarju. Pisal je s težavo in je skrbno prisluškoval kadenci slehernega stavka; kar mu ni ustrezalo, je brez pomisleka uničil« (Vidmar 2010: 185).

Narečni izrazi - dialektizmi

Podobam prostora dajejo posebno pomensko moč in so vezani na lokalizacijo.

drvalnik (*Očka Orel*) – nar. *prostor v kuhinji med ognjiščem in steno za spravlanje drv, navadno pokrit s klopjo* (SSKJ)

»Klop je bila zelo visoka: spomnil sem se, kako sem nekdam bingljajal z bosimi nogami nad praznim drvalnikom, pa sem tudi zdaj spustil noge z roba ognjišča« (Kosmač 1995: 117).

arnica (*Tistega lepega dne*) – nar. *planinska trava ali planinsko seno* (SSKJ)

»Jutra so bila polna ptičjega petja in vriskanja koscev; ko je sonce zajadrlo po sinjini, so bile kose že zdavnaj smolnate in *arnica* je ležala v dolgih razovnicah po senožetih« (Kosmač 1995: 41).

potunkati (*Tistega lepega dne*)– pog. *potopiti, pomočiti* (SSKJ)

»'V gnojnico!' so potrdili vsi, jih odnesli iz hiše in jih *potunkali* v neblagodišečo jamo« (Kosmač 1995: 55).

pobroditi (*V gaju*) – zastar. *hoditi po čem ovirajočem, hoditi brez cilja* (SSKJ)

Kosmač uporabi glagol *broditi* v istem pomenu.

»Spet je *brodil* po otavi in spet se je za njim vlekla temnozeleno sled biserov rose« (Kosmač 1995: 11).

oprtnik (*Očka Orel*) - *nahrbtnik* (SSKJ), nar. pokr. *oprtni koš*

»Prišel je po obveze, ki jih je naš prinesel iz Tolmina. 'Vidiš,' je rekel, ko je počasi vse zložil v svoj *oprtnik* ...« (Kosmač 1995: 98).

»Ko pade kramp iz roke, ga zgrabi sin, in ko očetu *oprtnik* zdrkne z ramen, ga sin zadene in nese naprej« (Kosmač 1995: 111). Kosmač uporabi besedo *oprtnik* v pomenu *oprtni koš*.

krivaček (*Pot v Tolmin*) - pomanjševalnica

krivač – nar. *priprava za sekanje, obsekavanje, navadno z ukrivljenim koncem* (SSKJ)

»Hkrati sta potegnili iz žepa vsak svoj *krivaček*, odrezala vsak svoj leskov prot, ga oklestila, zažvižgala z njim po zraku ter se nato kakor blisk spustila proti hlevu« (Kosmač 1995: 31). V tem primeru *krivaček* pomeni *nožiček z ukrivljenim koncem*.

hlevarica (*Očka Orel*) – nar. *krava, ki živi stalno v hlevu* (SSKJ)

»V hlevu je bila samo svetlo siva *hlevarica* z odlomljenim rogom ... ter zagrizeno prežvekovala trdo in jalovo seno iz naše prisojne senožeti« (Kosmač 1995: 95).

renčelica (*Sreča*) – nar. *zahodno priprava za sekanje, obsekavanje, navadno z ukrivljenim koncem, klestilnik* (SSKJ)

»Vse popoldne sem ležal za hlevom pod grmom zelenike, tiščal na oteklino *renčelico* in razmišljal o sreči, ki me je še čakala ...« (Kosmač 1995: 61).

usmajati (*Sreča*) – nar. *tolminsko potikati se, potepati se* (SSKJ)

»V nedeljo je vse popoldne usmajal po Skopici in stikal za merjascem, ki se je baje priklatil nekje iz Trnovskega gozda« (Kosmač 1995: 71).

trapati (*Sreča*) – knj. pog. slabš. *begati* (Slovenski pravopis: SP) pog. slab. *tavati* (SSKJ)

»Klavrno je *trapal* po vasi in stokal« (Kosmač 1995: 61).

zibka (*Sreča*) – pomanjševalnica *zibelka* (SSKJ)

»Kmalu se je skobacala iz *zibke*, capljala po hiši, stopila na cesto in kolovratila po vasi v pisanih krilcih ...« (Kosmač 1995: 62).

putrih (*Tistega lepega dne*) – nar. *lesen ročni sodček* (SSKJ)

»Če jih je človek pogledal s kora, so bili zaradi svojih krivih nog podobni gabrovemu grmu, ki ga je gospodar pustil sredi senožeti, da lahko skrije vanj koso, grablje in *putrih* mrzle studenčnice« (Kosmač 1995: 46).

cvenkniti (*Tistega lepega dne*) – *dati kratek zvoneč kovinski glas, ekspr. slišno naglo udariti po ustih* (SSKJ)

»Ludvik pa je stopil k njemu, ga *cvenknil* po ustih in mu rekel, naj ponovi, če si upa« (Kosmač 1995: 48).

poropotati (*Tistega lepega dne*) (SSKJ)

Pisatelj sam razloži to besedo.

»Z bliskovito naglico je *poropotala* po bajti, kakor pravijo pri nas kuhi, pometanju, pomivanju in podobnim hišnim opravkom« (Kosmač 1995: 42).

kolnik (*V gaju*) – nar. pokr. prekm. kolovoz (SSKJ)

»Prve besede sem razložil šele tedaj, ko je Temnikar stopil s *kolnika* in zavil k potoku« (Kosmač 1995: 7).

Barve

Pri orisu narave pisatelj pogosto posega po barvah. Med njimi so najpogostejše zelena, srebrna, srebrno zelena, modra z različnimi odtenki. Za studenec uporablja pridevnike čist, mrzel. Primeri so iz del *Pot v Tolmin* in *V gaju*.

»Glasno je žuborel pod **srebrnozelenim** obokom košatih vrb, ki so rasle na obeh straneh ter nad njim prepletale svoje dolge, tanke veje. **Čista** voda se je živo prelivala med okroglimi, obrušeni kamni, poraščenimi s **temnozelenim** mahom, ki je bil mehak in prijetno hladen. V zgornjem toku je bilo nekaj majhnih slapov, potem pa večji in manjši kotlički, ki je v njih vrela **ledenomrzla** voda« (Kosmač 1995: 5).

»Umil sem se v mrzli vodi, potem pa se nisem mogel premagati, da ne bi zabrodil po tej **srebrni** otavi« (Kosmač 1995:7).

»Spet je brodil po otavi in spet se je za njim vlekla **temnozelena** sled razbitih biserov rose« (Kosmač 1995: 11).

»Pod **srebrno zelenim** obokom košatih vrb sem počasi šel do izvira Skopičnika. Tam sem sedel na skalo nad izviro, na svoj prestol ter žvečil vršiček pelina« (Kosmač 1995: 11).

» ... da ne boš nikdar več videl teh njiv in teh kozolcev, teh **sinje zelenih** rek, teh poraščenih pobočij, teh belih gora ...« (Kosmač 1995: 35).

Primere

Kosmačev jezik je obogaten s številnimi primerami. Spodaj navedene se nanašajo na prostor v tolminskih novelah. Z njimi pisatelj podkrepi moč besede.

»Govorila pa ni osladno (*Očka Orel*), temveč glasno in sunkovito, kakor pač govorijo ljudje, ki živijo v samoti ob bučni reki« (Kosmač 1995: 95).

»Ko pa sem se v petek vrnil z gmajne (*Očka Orel*), je bilo v izbi vroče kakor sredi poletja, čeprav so bila okna odprta in maj še ni bil pri kraju« (Kosmač 1995: 107).

»Pri srcu ga je stisnilo (*Pot v Tolmin*), kakor bi se z dolino vred pogreznil še globlje« (Kosmač 1995: 13).

»Bila je noč (*Tantadruj*) in v mrzli mesečini je bil trg prostran kot puščava« (Kosmač 1995: 147).

»Njen hrum (*Pot v Tolmin*) se je visoko dvigal in se razlival od pobočja do pobočja, toda bil je tako prozoren in prazen, da je tekkel skozi napeto tišino, kakor teče zrak skozi sito« (Kosmač 1995: 13).

6 SKLEP

V diplomski nalogi sem predstavila prostor v Kosmačevih tolminskih novelah *Pot v Tolmin*, *Sreča*, *V gaju*, *Tantadruj*, *Očka Orel* in *Tistega lepega dne*. Podobe prostora niso opisane samo z namenom, da ponazorijo, kje se zgodba dogaja, temveč pripovedovalca vzpodbudijo k refleksiji. V domači hiši mu prostor priključuje spomine iz otroštva. Razmišlja, kako so pred tolikimi leti živeli. Še vedno je nanj čustveno navezan. Rad bi bil sam s tem prostorom. Naravo personificira. Tudi pripovedovalčev sosed, stari Temnikar, se zateka v naravo, kjer se pogovarja sam s seboj. Iz sebe spravi vse tegobe, doma se noče prepirati z ženo, s svojim godrnjanjem se raje izpove potoku. Potok je njegov prikrit sogovornik. Ta vedno teče svojo pot, nikoli mu ne oporeka. Starec ob njem zdravi svojo dušo. Zgodba je vredna razmišljanja o današnji odtujenosti od narave.

Pripovedovalcu je narava prisposoda za mir. Njegov gaj (*V gaju*) je zanj raj na zemlji. Te besede niti ne zna prav razložiti, vendar ve, da je bil to prostor »pri potoku Skopičniku, v ozki in kratki dolinici« (Kosmač 1995: 7). O kratki zgodbi *V gaju* v pregledani literaturi nisem zasledila nič zapisanega. Je pa to izredno lep prikaz navezanosti mladega človeka na naravo, v katero se rad zateka in v njej najde svoj mir.

Dogajanje v njegovi dolini je tesno povezano z reko Idrijco, njegovo stalno spremljevalko. Kot vaško značilnost vplete pogost dogajalni prostor realizma, sejmišče s hrupnim vrvežem. Toda kot protiutež prikaže odtujenost, praznost tega prostora v nočnem času, kar se sklada s Tantadrujevo razočaranostjo. Pokopališče ni tipičen dogajalni prostor, vendar se pri Kosmaču pojavi v dveh njegovih novelah, v *Tantadruju* in v *Poti v Tolmin*. To je prostor z mrkim pridihom, ki je namenjen vsem ljudem.

Med zaprtimi prostori ima poleg domače hiše pomembno mesto cerkev. Prisotnost njenega prostora je razvidna pri porokah, pogrebih. Prepovedana raba slovenskega jezika za časa italijanske okupacije je še toliko bolj očitna prav v tem dogajalnem prostoru.

Kosmačevi protagonisti tolminski svet cenijo, se zanj borijo. Teta pisatelju naznani, da so hinavsko in prefinjeno preganjali ljudi iz njihovih krajev. Pisatelju ni vseeno, saj je to »njegov prostor«. Zaveda se, da so vsemu »grabežljivemu svetu«, ne samo Italiji, v

napoto, kajti živijo v središču Evrope. Prostor dojema čustveno, vzpodbudi ga k premišljevanju, odziva pa se tudi neprizadeto, ponekod sam ni prisoten. Pripadnost vasi je pokazal tudi pisateljev oče, ki pa je do vaškega prostora v nasprotju s teto, kritičen. Zaveda se, kaj vaški prostor ljudem lahko nudi in kaj bi v življenju lahko dosegli, če bi imeli možnost šolanja.

V noveli *Tantadruj*, katere tematika je vzeta iz ljudske pripovedi, se pripovedovalec proč od svoje doline, nad Piranom, spominja zgodbe iz otroštva, ki mu jo je pripovedovala mati. Posebneži dajejo dogajalnemu prostoru, tako pokopališču kot sejmišču in gostilni, svojstven pečat. »Tantadrujeva zgodba je izraz hrepenenja po lepoti in poetični viziji sveta, ki jo je mogoče doseči z igrivostjo, sproščenim veseljem in intuitivnostjo, s čimer so razrešena navidez nerešljiva in temna vprašanja življenja« (Glušič 2002: 55). Iz med vseh novel v tej najbolj prednjači sakralna simbolika (golob, zvonovi).

V noveli *Pot v Tolmin* pa so tako zanimivo izrisani zunanji prostori, da si natančni bralec z lahkoto predstavlja prehojeno pot in si zna razložiti simboliko vode, mostu, oblaka. Prepoznaven je tudi kronotop poti.

Vaški prostor kroji usodo tolminskemu svetu. Zgodovina ga je izklesala skozi čas od tolminskega punta, preko soške fronte, italijanske okupacije. Ni ga obšla vihra druge svetovne vojne. Kosmačeva dolina je uporno sledila dogajanju, Idrijca je kot nema priča spremljala morije in bila družica prostoru v dobrem in slabem. Človek, ki daje dušo temu svetu, je junak. Ni klonil, kot viharik je vztrajal, bil na pravem mestu ob pravem času.

VIRI IN LITERATURA

Enciklopedija Slovenije. (1980). str. 498, Ljubljana: Mladinska knjiga.

Bahtin, M. (1983). *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Borovnik, S. (2001). Kosmačevi ženski liki. V Zoltan Jan (ur.). *Ciril Kosmač in razvoj slovenske povojne proze*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 35-43.

Close reading. Dostopno na spletnem naslovu: http://en.wikipedia.org/wiki/Close_reading. Ogledano: 24. 5. 2011

Čeh, J. (2001). Metafora in simbol v Kosmačevi kratki prozi. V Zoltan Jan (ur.). *Ciril Kosmač in razvoj slovenske povojne proze*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 26-34.

Geodetska karta doline Idrijce. Dostopno na spletnem naslovu: <http://www.geoprostor.net/piso>

Glušič, H. (1975). *Pripovedna proza Cirila Kosmača*. Ljubljana: Slovenska matica

Glušič, H. (1996). *Sto slovenskih pripovednikov*. Ljubljana: Prešernova družba.

Glušič, H. (2002). *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Gruden, R. (1997). *Dolenja Trebuša nekoč ali Kje so pognale korenine*. Dolenja Trebuša.

Kos, J. (1987). *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.

Kosmač, C. (1958). *Iz moje doline*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kosmač, C. (1995). *V gaju življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kosmač, C. (2007). *Mavrični lok življenja*. Ljubljana: Prešernova družba.

Kosmač, C. (2010). *Tisti pomladni dan je bil lep 1910-1980*. Dokumenti, pisma, črtice, pričevanja, ur. Nela Malečkar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kušlan, R. (2010). Slovenske reke – Idrijca. *GEA*, letn. 20. št.12 (2010), str. 42-47.

Paternu, B. (1993). *Razpotja slovenske proze*. Novo mesto: Dolenjska založba.

Rutar, B. *TIGR proti duhovnemu genocidu fašizma nad Primorci Tolminsko*.

Slodnjak, A. (1975). *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994). Ljubljana: DZS.

Slovenski pravopis (2003). Ljubljana: ZRC SAZU.

Vidmar, J. (1980). *Obrazi*. Ljubljana: DZS.

Zdravec, F. (1974). *Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Zdravec, F. (1980). *Elementi slovenske moderne književnosti*. Ljubljana: Pomurska založba.

Zdravec, F. (1999). *Slovenska književnost II*. Ljubljana: DZS.